

Orta Asya'da Güvenlik Sorunlarına Genel Bakış*

Esra SEZER**

Özet

Bu çalışmada Orta Asya'da güvenlik sorunları ele alınmaktadır. Bu sorunlar üzerine genel bir bilgi vermek amacı güden bu çalışmada Orta Asya'da sınır sorunları, etnik sorunlar, su sorunları, enerji sorunları, radikal dini akımlar, çevre sorunları ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi konular çözümlenmeye tabi tutulmaktadır. Bu araştırmanın sorusu "Orta Asya ülkelerinin uzun yıllar Rus hâkimiyeti altında otoriter bir yönetime maruz kalmaları 1991 yılından sonra bölgede hangi sorunlara yol açmıştır?" şeklinde formüle edilmektedir. Çalışmanın hipotezi ise "Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'da çizilen keyfi sınırlar ile yanlış su ve tarım politikaları bölgenin güvenliğini tehdit eden birtakım sorunlara neden olmuştur.

Yukarıda ortaya atılan soruya cevap verebilmek için izlenecek yol haritası řu şekildedir: İlk Orta Asya'nın sınırları belirtilerek bölge ülkelerinin güvenliğine tehdit oluşturan sorunlar hakkında genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Sonuç bölümünde ise Orta Asya'da güvenlik sorunları hakkında elde edilen bulgular tartışılarak bunların çözümüne yönelik önerilerde bulunmaktadır. Çalışmada, daha ziyade ikincil kaynaklar kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra konu ile alakalı güncel verilere ulaşabilmek amacıyla Anadolu Ajansı, BBC ve TRT başta olmak üzere bazı kurumların haber sitelerinin çevrim içi sayfalarından yararlanılmaktadır. Böylece elde edilen tüm metinler içerik çözümlemesine tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Güvenlik, Sınır Sorunları, Su Sorunları, Radikal Dini Akımlar, Çevre Sorunları, Uyuşturucu Kaçakçılığı, İçerik Çözümlemesi

A General Overview of Central Asia's Security Problems

Abstract

This study discusses security issues in Central Asia and aims to provide a general overview of various border disputes, ethnic disputes, water disputes, energy issues, radical religious movements, environmental issues, and drug smuggling in Central Asia. The research question is formulated as follows: "What kinds of problems did the long-term exposure of Central Asian states to an authoritarian Soviet domination create in the region after 1991?" As claimed by the hypothesis, "Drawing arbitrary borders in Central Asia during the Soviet era, together with wrong water and agricultural policies caused some serious problems that compromised the security of the region."

The roadmap to answer the abovementioned question is illustrated as such: Firstly, after demarcation of the borders of Central Asia, a general assessment is provided as regards the problems that pose a threat to the security of the region. The concluding section discusses the findings on security issues in Central Asia and makes suggestions in terms of tackling these problems. This research is exclusively based on secondary sources. Moreover, in order to catch up with the latest developments on the subject, various media outlets like the Anadolu Agency, the BBC, and the TRT were followed. All the texts obtained by this means were subjected to content analysis.

Keywords: Central Asia, Security, Border Issues, Water Issues, Radical Religious Movements, Environmental Issues, Drug Smuggling, Content Analysis

---

* Bu makalenin ortaya çıkış sürecinde yapıcı eleştiriler getirerek çalışmanın bilimsel anlamda daha yetkin hâle gelmesine ve metni defalarca okuyarak çalışmanın dilinin olgunlaşmasına katkı sağlayan Prof. Dr. Fahri Türk'e teşekkürü bir borç bilirim.

**Trakya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Programı, E-mektup: esrasezer@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0000-5433-1783

Giriş

Soğuk Savaş sonrası dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlı devletlerin bağımsız birer aktör olarak uluslararası sistemde yerlerini aldıkları görülmektedir. Bu süreçte Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya coğrafyalarında olmak üzere toplam 15 ülke bağımsızlığını ilân etmiştir. Burada gerek sahip olduğu etnik ve dini kimlik, gerek bölgenin dünya enerji rezervlerinin hatırı sayılır bir kısmını elinde bulundurması ve bu nedenle SSCB başta olmak üzere büyük güçlerin bu bölgeye özel bir önem atfetmesi gibi nedenlerden dolayı Orta Asya ülkelerini ayrı bir değerlendirmeye tabi tutmak gerekmektedir.

Bağımsızlığın ardından yeni bir aktör olarak uluslararası sistemle bütünleşme sürecine giren Orta Asya ülkelerinde Sovyet mirası olarak değerlendirebileceğimiz ve aynı zamanda bu ülkelerin güvenliğini tehdit eden bir dizi sorun su yüzüne çıkmıştır. Bu bölgeye bakıldığında göze çarpan en belirgin sorun hiç şüphesiz sınır sorunlarıdır. Nitekim yaşanan sınır sorunları başta etnik sorunlar olmak üzere su ve enerjinin de (kaynakların paylaşılabilmesi) bölgede bir sorun hâline gelmesine yol açmaktadır. Yaşanan bu sorunlar neticesinde bölgede oluşan güvenlik boşluğu ise uyuşturucu kaçakçılığı, terörizm ve bazı dini radikal akımların güçlenmesine zemin hazırlamaktadır. Tüm bu sorunların yanı sıra giderek etkisi artan çevre sorunları da Orta Asya güvenliğini sekteye uğratan bir diğer tehdit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın konusu, yukarıda anılan Orta Asya güvenlik sorunlarını genel bir perspektiften ele almaktır. Bölgenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel konular bağlamında değil de güvenlik çerçevesinde incelenmesi, hâlihazırda Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ilân ettikleri günden günümüze kadar olan süreçte giderek artan güvenlik tehditleriyle baş etmek zorunda olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Orta Asya'da güvenlik sorunları olarak değerlendirebileceğimiz sınır sorunları, etnik sorunlar, su sorunları, enerji sorunları, radikal dini akımlar, çevre sorunları ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi konular çözümlenmeye tabi tutulmaktadır.

Çalışmada cevap aranacak soru “Orta Asya ülkelerinin uzun yıllar Rus hâkimiyeti altında otoriter bir yönetime tabi tutulması bağımsızlık süreci sonrası bölge ülkelerinde hangi sorunlara yol açmıştır?” şeklinde formüle edilebilir. Bu bağlamda çalışmanın hipotezi “Orta Asya ülkelerinin Sovyet mirasına sahip olmaları ve bununla birlikte bölgede uzun yıllardan bu yana süre gelen bazı uygulamalar (çizilen sınırlar, uygulanan su ve tarım politikaları vb.) bölgenin güvenliğini tehdit eden sınır sorunları, etnik sorunlar, su sorunu, enerji sorunu ve çevre sorunlarının yaşanmasına neden olmuştur. Bu tehditler doğrultusunda oluşan güvenlik ve otorite boşluğu (güçlü ve istikrarlı bir yönetimin olmayışı) ise bölgede radikal dini akımların yanı sıra uyuşturucu kaçakçılığının kök salmasına zemin hazırlamıştır.” Çalışmanın hipotezi doğrultusunda izlenecek yol haritası ise şu şekildedir: İlk olarak Orta Asya'nın sınırları belirtilecek ardından bölge ülkelerinin güvenliğine tehdit oluşturan sorunlar hakkında genel bir değerlendirme yapılacak ve bu sorunlar ayrı başlıklar altında incelenecektir. Sonuç kısmında ise Orta Asya'da güvenlik sorunları ile ilgili elde edilen bulgular tartışılacak ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinde bulunulacaktır.

Yukarıda vurgulandığı gibi, bu çalışmanın amacı, Orta Asya'da güvenlik sorunlarıyla ilgili genel bir bilgi vermektir. Türkçe yazında Orta Asya bölgesine yönelik kitap, makale ve tez gibi birçok çalışma bulunmasına rağmen bölgenin güvenlik sorunları üzerine yapılan araştırmalar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Nitekim konu hakkında belli başlı birkaç makaleden başka kaynak bulunmamaktadır. Tayyar Arı, “*Orta Asya'da Güvenlik Sorunu ve İşbirliği Girişimleri*”¹ başlıklı makalesinde bölgedeki güvenlik

¹ Arı, Tayyar, “Orta Asya'da Güvenlik Sorunu ve İşbirliği Girişimleri”, https://www.researchgate.net/publication/329190478_Orta_Asya'da_Guvenlik_Sorunlari_ve_Isbirligi_Girisimleri, (2.07.2019).

sorunlarını; sınır, kimlik, etnik, su ve radikal dini akımlar konularına eğilmek suretiyle ele almış ve akabinde bölgesel iş birliği girişimlerine yer vermiştir. Mehmet Seyfettin Erol, “Orta Asya’da Güvenlik Sorunları”² başlıklı makalesinde etnik ve sınır sorunları, su ve çevre sorunları, uyuşturucu sorunu, terörizm ve radikal İslâmcı akımlar, Hazar bölgesi enerji kaynaklarının paylaşımı ve enerji güzergâhları sorunu, demokratikleşme sorunları ve muhalif hareketler konularını ele almıştır. Doğanay Yılmaz, “Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetlerinde Güvenlik”³ başlıklı makalesinde güvenlik konusunu, Hazar ve çevre sorunları, etnik ve sınır sorunları, terörizm ve radikalizm, Hazar ve enerji güvenliği başlıkları altında incelemiştir. Son olarak Nadir Devlet ise, “Asya’da Siyasi, Ekonomik ve Güvenlik Konularında Entegrasyon İçin Şartlar Oluşturdu mu?”⁴ başlıklı çalışmada yoğun nüfus, etnik çatışmalar, sınır sürtüşmeleri, açlık, İslami militanlar, su sorunu, göçmen işçiler, uyuşturucu sorunu ve demokrasi sorununu kısaca değerlendirerek Bağımsız Devletler Topluluğu ve Şanghay İşbirliği Örgütü gibi bölgedeki bazı iş birliği örneklerine yer vermiştir.

Bu çalışma, daha ziyade ikincil kaynakların kullanımını zorunlu hâle getirmiştir. Bunun yanı sıra oluşan bilgi eksikliğini kapatmak ve konu ile alakalı güncel verilere ulaşabilmek adına Anadolu Ajansı, BBC ve TRT başta olmak üzere bazı haber sitelerinin çevrimiçi sayfalarından yararlanılmış, yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda elde edilen söz konusu tüm metinler içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur.

Orta Asya’nın dar ve geniş manada iki farklı anlamı bulunmaktadır. Bu terim dar anlamında Sovyetler Birliği’nden bağımsız olan beş ülkeyi; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan’ı ifade ederken geniş anlamı ile kullanıldığında bu tanıma Doğu Türkistan başta olmak üzere Afganistan’ın kuzey kısımları, İran ve Moğolistan’ın kuzeydoğu ve Rusya’nın güneydoğu kısımları da dâhil olmaktadır. Bu çalışmada Orta Asya kavramı dar anlamda kullanılmaktadır.

Orta Asya’da Güvenlik Sorunları

Günümüzde Orta Asya olarak anılan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan olmak üzere beş ülkeye ev sahipliği yapan bölgenin coğrafi sınırları üzerinde mutabakata varılmış değildir. Buna rağmen bir tanıma göre bölgenin sınırları “Doğu-batı Ural-Hazar hattından Moğolistan ve Çin bölgesine kadar uzanırken, kuzey-güney istikametinde Sibiryadan Hint alt kıtasını steplerden ayıran Himalaya Dağlarına kadar olan alan”⁵ olarak tarif edilmiştir.

Bölgenin bulunduğu jeopolitik konumun yanı sıra zengin enerji kaynakları, maden yatakları ve stratejik hammadde kaynaklarına sahip olması, büyük güçlerin bu coğrafyaya önem atfetmesine neden olmuştur. Öyle ki 17’nci yüzyıldan itibaren Rusların hedefi hâline gelen Orta Asya topraklarındaki Rus hâkimiyeti 1989 yılında Soğuk Savaş’ın bitişine kadar devam etmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra uluslararası sistemle bütünleşme

² Erol, Mehmet Seyfettin, “Orta Asya’da Güvenlik Sorunları”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, 2004, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mse_guvenlik/mse_guvenlik.htm, (18.07.2019).

³ Yılmaz, Doğanay, “Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetlerinde Güvenlik”, Ulusal Strateji Araştırmaları Merkezi, Sayı 13, 2018, <https://www.ulusam.com/orta-asya-ve-kafkasya-turk-cumhuriyetlerinde-guvenlik/>, (14.08.2019).

⁴ Devlet, Nadir, “Asya’da Siyasi, Ekonomik ve Güvenlik Konularında Entegrasyon İçin Şartlar Oluşturdu mu?”, https://tasam.org/Files/Icerik/File/Nadir_Devlet.pdf_5b929618-d006-45a2-874e-2d437ab70396.pdf, (17.07.2019).

⁵ Budak, Türkan, “Söylemler ve Eylemler Bağlamında: Türkiye’nin Orta Asya Politikası”, BİLGESAM Analiz/ Orta Asya, İstanbul, 2015, <http://www.bilgesam.org/incele/2526/-soylemler-ve-eylemler-baglaminda-turkiye-nin-orta-asya-politikasi/#.XXdu-CgzblU>, (14.07.2019).

sürecinde Orta Asya ülkeleri, uzun yıllar Rus yönetiminde olmanın ağır bilançosu ile karşılaşarak birçok sorunla yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Bir başka deyişle Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsız olan eski Sovyet ülkeleri ekonomik, siyasi ve güvenlik olmak üzere birçok sorunun farkına ancak bağımsızlık sonrası varabilmişlerdir.⁶ Bölgede ekonomik ve siyasi sorunlardan ziyade güvenlik sorunlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Burada güvenlik sorunlarının Rus yönetiminden kalma izler taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki 1920'li yıllarda herhangi bir etnik ve coğrafi özellik göz önüne alınmadan Ruslar tarafından "*böl-parçala-yönet*" mantığı ile çizilen yapay sınırlar, ülkeler arasında çatışmalara neden olmuş ve bölgedeki sınırlar 90 defa değiştirilmiştir. Buna rağmen bölgede hâlâ çözüme kavuşturulamamış sınır sorunları bulunmaktadır. Yaşanan bu sınır sorunları birçok etnik sorunları da beraberinde getirmiştir. Nitekim sınır sorunları ile ön plana çıkan Fergana Vadisi'nde zaman zaman bazı etnik çatışmaların meydana geldiği görülmektedir. Bölgedeki tansiyon son olarak günümüze çok yakın bir tarihte yükselmiş ve neticede Mart 2019'da bölgedeki anklavlardan biri olan Voruh'da çıkan çatışmada iki Tacik vatandaşı hayatını kaybetmiştir.

Orta Asya topraklarında geçmişten miras alınan bir diğer güvenlik sorunu ise su sorunudur. Uzun yıllar Rusların Orta Asya'yı adeta bir pamuk ambarı gibi kullanmaları ve uygulamış oldukları tarım ve su politikaları sonucu Aral Gölü kuruyarak günümüzde büyük bir kum çölüne dönüşmüş ve bu durum bölgede bir su krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Bir zamanlar dünyanın dördüncü, Orta Asya'nın ise ikinci büyük gölü olarak kabul edilen böylesine bir doğal kaynağın kuruması, insan eliyle gerçekleştirilen en büyük doğal afet olarak kayıtlara geçmiştir. Öyle ki Aral Gölü, günümüzde en genç çöl oluşumu olarak kabul edilmektedir. Bölgedeki su sorunlarının bir diğer boyutu ise, Orta Asya'nın kuzey bölgesinin güney bölgesine göre su bakımından daha avantajlı olmasının ülkeler arasında suyun bir baskı aracı olarak kullanılmasına zemin hazırlamasıdır. Nitekim Özbekistan ve Kırgızistan arasında yaşanan doğal gaz krizinde Kırgızistan suyu kesme yoluna gitmiştir. Burada suyun günümüzde oldukça önemli bir enerji kaynağı olarak kabul edilen doğal gaz ile eşdeğer görüldüğü aşikârdır.

Orta Asya'da zengin yer altı kaynakları ve maden yataklarının varlığı, ABD, Çin, Rusya ve İran'ın bölgeye özel bir önem atfetmesine neden olmuştur. Bununla birlikte Hazar Denizi⁷ başta olmak üzere, Fergana Vadisi gibi enerji kaynakları bakımından zengin olan bölgeler üzerinde anlaşmaya varılamamış bazı önemli noktaların bulunması Orta Asya topraklarında enerji sorunlarını gündeme getirmektedir. Bölgedeki bir diğer tehdit unsuru ise çevre sorunlarıdır. Orta Asya'nın geniş bozkırlarının Sovyetlerin silâhlarının ve kimyasal maddelerinin denendiği ve saklandığı topraklar olması, Aral Gölü'nün kurumasıyla birlikte görülen salgın hastalıklar, nesli tükenen canlılar, değişen iklim ve çölleşen tarım arazileri bölgedeki çevre sorunlarının alarm vermesine neden olmuştur.

Orta Asya'da mevcut bir başka sorun ise hiç şüphesiz son yıllarda etkisi giderek artan terör örgütleridir. 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan İkiz Kule saldırılarından sonra terörizmin sadece küçük ve güçsüz ülkeler için değil aynı zamanda büyük ve güçlü ülkeler için de bir tehdit unsuru olabileceği anlaşılmıştır. Nitekim dünyanın çeşitli coğrafyalarında farklı şekillerde görülen terörizmin, Orta Asya bölgesinde kendisini radikal dini akımlar

⁶ Erol, Mehmet Seyfettin ve Şahin, Mehmet "Bağımsızlıklarının 20.Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)", Karadeniz Araştırmaları, Sayı 37, 2013, ss.111-136, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1525702155_Mehmet%20Seyfettin%20Erol.pdf, (14.07.2019).

⁷ Hazar'ın uzun yıllardır süregelen statü belirsizliği, 2018 yılında kıyıdaş ülkeler arasında imzalanan Hazar Denizi Anlaşması ile çözüme kavuşmuştur. Anlaşmaya göre Hazar'a özel bir statü verilmiştir. Bu bağlamda Hazar'ın yer altı kaynaklarının göl esasına göre paylaşılması kararlaştırılmıştır.

şeklinde hissettirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda bölgede Hizb-ut Tahrir, Özbekistan İslâmi Hareketi ve Tacikistan İslâmi Yeniden Doğuş Partisi olmak üzere üç farklı radikal akım göze çarpmaktadır. Tüm bu güvenlik sorunlarına ek olarak Orta Asya topraklarında bölge güvenliğine tehdit oluşturmaya başlayan uyuşturucu kaçakçılığı da son yıllarda uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bunun yanı sıra uyuşturucu kaçakçılığında elde edilen gelirin bölgedeki terör örgütlerini finanse etmek için kullanılması da ayrı bir sorun teşkil etmektedir.

Görüldüğü üzere sınır, etnik, su, enerji ve çevre sorunlarının yanı sıra terör örgütü olarak nitelendirilebilecek radikal dini akımlar ve son olarak uyuşturucu kaçakçılığı, Orta Asya'yı tehdit eden diğer güvenlik sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına her bir güvenlik sorunu ayrı başlıklar altında incelenmektedir.

Sınır Sorunları

Orta Asya'da güvenlik sorunlarına bakıldığında göze çarpan en belirgin sorun hiç şüphesiz sınır sorunlarıdır. Geçmişten miras alınan bu sınırlar, 1920'lerde Sovyetler Birliği lideri Joseph Stalin'in haritacıları tarafından bölgedeki mevcut etnik ve coğrafi yapı dikkate alınmadan "*böl-parçala-yönet*" mantığıyla adeta cetvelle çizilmiş ve böylelikle olası bir birleşmenin ya da ayaklanmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Buradaki amaç hiç şüphesiz bölgenin yönetimini kolaylaştırmak ve güçlendirmektir. Söz konusu dönemde yapılan yollar, vatandaşların ulaşımını kolaylaştırmaktan ziyade hammadde ulaşımına ivme kazandıracak şekilde tasarlanmıştır. Öyle ki ticari bir yaklaşımla belirlenen bu sınırlar, kişilerin Orta Asya'daki dolaşımında bazı sıkıntıların yaşanmasına neden olmuş, bir ülkenin başkentine gidebilmek için diğer ülkelerin sınırlarından geçmek bir zorunluluk hâline gelmiştir.⁸ Nitekim oldukça zorlama bir şekilde oluşturulan bu sunî sınırların, 1921-1980 yıllarını kapsayan dönemde keyfi olarak 90 defa değiştirildiği bilinmektedir. Bu durum ise günümüzde hâlâ devam eden Orta Asya sınır sorunlarının temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda bölgede çözüme kavuşturulamayan 18 farklı sınır sorunlarından Özbekistan'ın Kırgızistan ve Türkmenistan, Kazakistan'ın ise Rusya Federasyonu ile yaşadıkları sınır sorunları ön plana çıkmaktadır.⁹

Diğer sınır sorunlarının yaşandığı bölgeler ise; Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti, Mangıştav, Daşoğuz, Buhara, Harizm, Çarçu (Amu-Derya kısmı), Çimkent, Surhan-Derya, Semerkant, Zeravşan Vadisi, Oş, Dağlık Bedeşşan, Isık-Göl, Almaatı, Taldı Kurgan, Astrahan, Volgograd, Orenburg, Omsk, Kurgan, Altay, Kuzey Kazakistan, Kökçetav, Akmolla (Tselingrad), Kustanay, Doğu Kazakistan, Oral, Aktöbe, Semey ve Pavlodar şeklinde sıralanabilir. Burada adı geçen bölgelerin sınırları üzerinde mutabakata varılamamış olduğundan her ülke kendi sınırlarına yakın ya da kendi vatandaşlarının çoğunlukta yaşadıkları yerlerde hak talebinde bulunmaktadır.¹⁰ Buna örnek olarak Rusya'nın Kazakistan'ın kuzey kısımları üzerinde hak iddia etmesi gösterilebilir. Nitekim Orta Asya ülkelerindeki en yoğun Rus nüfusu, Kazakistan'ın kuzey bölgelerinde yaşamaktadır.

Görüldüğü üzere Orta Asya ülkeleri, bağımsızlık sonrası Ruslar tarafından çizilen sınırlar nedeniyle birçok sorun ile karşı karşıya kalmışlardır. Özbekistan'ın yaşamış olduğu bazı terör saldırılarından dolayı güvenlik önlemi olarak serbest dolaşımı kısıtlaması ve sınır hattına mayın döşemesi (bu uygulama birkaç kişinin ölümü ile sonuçlanmıştır) daha sonraki

⁸ Arı, a.g.e., s. 2.

⁹ Erol, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları", s.87.

¹⁰ Aslan, Yasin, Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzuları, Avrasya ve Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1996, ss.11-113.

dönemlerde ise vize uygulamasına geçmesi bölgedeki tansiyonu giderek yükseltmiştir. Sınırlar konusunda birtakım belirsizlikler ve anlaşmazlıklar olmasına rağmen Özbekistan'ın yapmış olduğu bu hamleler Orta Asya sınır sorunları ile ilgili çalışmaların hız kazanmasına zemin hazırlamıştır.¹¹ Nadir Devlet'e göre, Rusya ve Çin ile herhangi bir sınırı bulunmayan Özbekistan, diğer Orta Asya ülkeleri ile kasıtlı olarak sınır çatışmalarına neden olmaktadır.¹² Nitekim Özbekistan Kazakistan başta olmak üzere Kırgızistan ve Tacikistan ile sınır sorunları yaşamaktadır. Takvimler 2000 yılını gösterdiğinde Sarıagaş ilçesinin Bağıs köyünde Özbekistan'ın sınır belirleme çalışmaları Kazakistan ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuşsa da 2001 yılında komşu iki ülke sınırın %96'lık (2.000 km) bir bölümü üzerinde uzlaşma yoluna gitmiştir. Anlaşmaya varılmamış bölgelerden biri olan Bağıs köyü 2002 yılında bağımsızlığını ilân etmiştir. Diğer yandan sınır sorunlarını çözüme kavuşturmak isteyen Kazakistan, 5 Temmuz 2001 tarihinde Türkmenistan, 23-24 Temmuz 2001'de Kırgızistan ve 9 Eylül 2002'de Özbekistan ile yapılan ikili görüşmelerde sınır sorunlarının büyük bir çoğunluğu üzerinde anlaşma sağlamıştır.¹³

Bölgedeki sınır sorunlarına yönelik çözüm arayışları günümüzde de devam etmektedir. Nitekim 2017 yılında Özbekistan'ın Semerkand şehrinde yapılan “Orta Asya: Paylaşılan Geçmiş ve Ortak Gelecek, Sürdürülebilir Kalkınma ve Karşılıklı Refah İçin İşbirliği” konferansında Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan sınırlarının kesiştiği noktalar belirlenmiş ve akabinde üç ülkenin dışişleri bakanları tarafından imzalanan bir mutabakat ile bu sınırlar üzerinde uzlaşmaya varılmıştır.¹⁴ Bunun yanı sıra takvimler 25 Ocak 2019 tarihini gösterdiğinde Tacikistan'ın Kanibadam şehrinde Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın sınır bölgelerindeki yöneticilerin katılımıyla bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda bu üç ülke arasında yaşanan sınır sorunlarının çözülmesi yönünde adımlar atılmış, turizm ve ekonomi alanlarında iş birliği projeleri gündeme getirilmiştir.¹⁵

Orta Asya'da öne çıkan bir diğer sınır sorunu ise Fergana Vadisi'dir. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkeleri arasında ciddi sınır tartışmalarına yol açan bölgede üç farklı etnik grubun yaşadığı toplam sekiz anklav¹⁶ bulunmaktadır.

Tablo 1: Fergana Vadisi'nde Bulunan Anklavlar

Ait Olduğu Ülke	Bulunduğu Ülke	
Özbekistan	Kırgızistan	Soh, Şahimerdan, Çongara, Yengi Aul
Kırgızistan	Özbekistan	Barak
Tacikistan	Özbekistan	Sarvak
Tacikistan	Kırgızistan	Kalaça, Voruh

Kaynak: Yazar tarafından [Borthakur, Anchita “An Analysis Of the Conflict in The Fergana Valley” *Asian Affairs*, 2017, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03068374.2017.1313591>, (10.10.2019)] künyesi verilen kaynaktan yararlanılarak oluşturulmuştur.

¹¹ Arı, a.g.e., s.2-3.

¹² Devlet, a.g.e., s.3.

¹³ Arı, a.g.e., s.3.

¹⁴ Orta Asya'da Sınırların Kesiştiği Noktalar Belirlendi, <http://www.kazakistan.kz/orta-asyada-sinirlarin-kesistigi-noktalar-belirlendi/>, (30.09.2019).

¹⁵ Orta Asya'daki Sınır Sorunlarını Çözmek İçin Üç Ülke Bir Araya Geldi, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/orta-asya-daki-sinir-sorunlarini-cozmek-icin-uc-ulke-bir-araya-geldi/176387/>, (30.09.2019).

¹⁶ Anklav, bir toprak parçasının “Sovyetler Birliği döneminde yerel yöneticiler tarafından komşu ülkedeki muhataplarına kiralık olarak verilen veya sınırlar belirlenirken adaletli davranılmayarak komisyon tarafından komşu ülke topraklarına dâhil edilmesi” anlamına gelmektedir. (Bkz: Dr.Abdrasul Isakov, “Kırgızistan-Tacikistan Sınır Sorunları”, <https://ankasam.org/kirgizistan-tacikistan-sinir-sorunlari/>, (20.09.2019).

Tablo 1’de görüldüğü üzere Fergana Vadisi’ndeki anklavlar ülkeler arasında bir sınır sorunu hâline gelmiştir. Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi’ne göre bu coğrafyada toplam sekiz anklav bulunmaktadır. Kırgızistan’da yer alan Soh, Şahimerdan, Çon Kara/Kalaça, Yangi Aul anklavları Özbekistan, Batı Kalaça ve Voruh anklavları ise Tacikistan, Özbekistan topraklarında yer alan Barak anklavı Kırgızistan, Sarvan anklavı ise Tacikistan sınırı içinde yer almaktadır. Tüm bu anklavlardan Kırgızistan’da yer alan Soh ve Şahimerdan anklavları sahip oldukları jeopolitik konumları ile ön plana çıkmaktadır. Nitekim bir zamanlar Sovyetler Birliği’nin askerî üssü bulunan Soh anklavında günümüzde uluslararası askerî tatbikat merkezinin bulunduğu ve bunun yanı sıra bölgede doğal gaz çıkarma çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir.¹⁷ Sınır sorunlarının yoğun olarak yaşandığı böylesine bir bölgede dönem dönem bazı çatışmalar meydana gelmektedir. Son olarak 2019 yılının Mart ayında Voruh anklavında Kırgızlar ve Tacikler arasında bir çatışma çıkmış ve yaşanan olaylarda iki Tacik vatandaşı hayatını kaybederken her iki taraftan birçok insan yaralanmıştır.¹⁸

Etnik Sorunlar

Orta Asya’nın etnik ve coğrafi özellikleri göz ardı edilerek çizilen sınırlar birçok etnik sorunu da beraberinde getirmiştir. Günümüzde Orta Asya olarak anılan bölge 1924 yılına kadar gerek resmi yazışmalarda gerekse günlük hayatta Türkistan¹⁹ olarak anılmıştır. Fakat bu kavram ortak bir “*Türkistanlılık*” kimliğine işaret ettiği için olası bir birleşme ihtimâli SSCB yönetimini rahatsız etmiş ve Türkistan olarak anılan bu bölge daha sonraları “*Srednyaya Aziya i Kazakstan (Orta Asya ve Kazakistan)*”²⁰ olarak kayıtlara geçmeye başlamıştır.

Orta Asya’da birbirinden farklı pek çok etnik grup olmasına rağmen bölgede Özbek nüfusu başta olmak üzere Kazak, Tacik, Türkmen ve Kırgız nüfusu yoğunluktadır.²¹ Ülkelerin adı da o bölgede yaşayan etnik çoğunluğa göre belirlenmiştir. Her biri Türk halklarından müteşekkil olan Orta Asya ülkelerinin nüfus yapılarına bakıldığında türdeş bir durumdan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim günümüz bölge nüfusunun etnik yapısı da aynı özelliği taşımaktadır. Orta Asya ülkelerinde en geniş yüz ölçüme sahip olan ülke Kazakistan olmasına rağmen Özbekistan’ın nüfusunun diğer ülkelere nazaran daha fazla olması ve komşu ülkelerde azımsanamayacak derecede Özbek azınlığın varlığı, bu ülkenin bölgede kendine önemli bir rol atfetmesine zemin hazırlamıştır.²²

¹⁷ Demirci, Levent, “Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana”, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt 11, Sayı 2, 2012, ss.33-69.

¹⁸ Isakov, Abdrasul “Kırgızistan-Tacikistan Sınır Sorunları”, <https://ankasam.org/kirgizistan-tacikistan-sinir-sorunlari/>, (20.09.2019).

¹⁹ Farsça bir kelime olan Türkistan, Türklerin yaşadığı yer anlamına gelmektedir. Bu kelimenin Türkçe karşılığı ise Türk Eli’dir.

²⁰Srednyaya Aziya i Kazakstan, Orta Asya ve Kazakistan anlamına gelmektedir. Rusların emperyal bakış açılarını simgeleyen bu kavram SSCB döneminde kullanılmıştır. 1990’lara kadar bu şekilde bilinen bölge sonraları Central Asia (Merkez Asya) olarak anılmaya başlanmıştır.

²¹ Cunningham, John M., “Central Asia”, <https://www.britannica.com/place/Central-Asia>, (21.07.2019).

²² Devlet, a.g.e., s. 2-3.

Tablo 2: Orta Asya Ülkelerinin Etnik Yapısı (2019)

Ülkeler	Etnik Gruplar ve Nüfus İçindeki Oranları (%)			
Kazakistan	63,1 Kazak	23,7 Rus	2,9 Özbek	10,3 Diğer
Kırgızistan	72 Kırgız	14,5 Özbek	9 Rus	4,5 Diğer
Özbekistan ²³	80 Özbek	5,5 Rus	3 Tacik	11,5 Diğer
Tacikistan	79,9 Tacik	15,3 Özbek	1 Rus	3,8 Diğer
Türkmenistan	85 Türkmen	5 Özbek	4 Rus	6 Diğer

Kaynak: Bu tablo World Population Review sitesinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de görüldüğü üzere Kazakistan nüfusunun etnik yapısı incelendiğinde, %63,1 Kazak, %23,7 Rus ve %2,9 Özbek yaşadığı görülmektedir. Diğer kategorisinde ise Ukraynalılar, Uygurlar, Tatarlar ve Almanlar gibi milletler yer almaktadır. Günümüzde Kazakistan topraklarında yaşayan Almanlar, Ukraynalılar, Koreliler, Ahıska Türkleri ve Çeçenler, II. Dünya Savaşı döneminde Stalin tarafından rejim düşmanları olarak yaftalanarak Orta Asya’ya sürülmüşlerdir. 1980’li yılların sonuna gelindiğinde Kazakistan’daki etnik nüfusun %38’ini Ruslar oluştururken Kazak nüfusu ise 20 bölgenin sadece yedisinde çoğunluğu oluşturmuştur. 1991 öncesi Kazakistan’da bir milyon Alman nüfusu bulunmasına rağmen Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte Almanların büyük bir çoğunluğu tarihsel ana vatanlarına göç etmeye başlamıştır. Almanların ve Rusların Kazakistan’dan göçmeleriyle birlikte ülkede nüfusu içindeki Kazak oranı artmıştır.²⁴

Kırgızistan nüfusunun %72’si Kırgız, %14,5’i Özbek ve %9’u Rus’tur. Geriye kalan %4,5’lik kısım ise Uygurlar, Tacikler, Kazaklar ve Ukraynalılar ve diğer küçük azınlıklardan oluşmaktadır. Kırgızistan nüfusunun etnik terkibine bakıldığında ülkede 80 farklı topluluğun yaşadığı görülmektedir.²⁵ Yukarıda vurgulandığı üzere Özbekistan nüfusunun etnik gruplara göre dağılımı hakkında ulaşılabilen en güncel bilgiler 1996 yılına aittir. Buna göre bölgedeki Özbek nüfusu %80, Rus nüfusu %5,5, Tacik nüfusu %3’tür. Diğer kategorisinde ise Karakalpaklar, Tatarlar vb. etnik gruplar yer almaktadır. Ne var ki mevcut bilgilerin doğruluğu su götürdüğü için Özbekistan’daki Taciklerin nüfusunun %3’ten fazla olduğuna hükmedilebilir.²⁶ Tacikistan nüfusuna bakıldığında ise nüfusun %79,9’unu Taciklerin, %15,3’ünü Özbeklerin, %1’lik kısmını ise sayıları giderek azalan Rusların oluşturduğu görülmektedir. Nitekim 1989 yılında bölgedeki Rusların oranı %7,6 olarak kayıtlara geçmiştir. Daha ziyade Tacikistan İç Savaşı (1992-1997) nedeniyle Rus nüfus hızlı bir düşüş yaşayarak %1’e düşmüştür.²⁷ Söz konusu dönemde Rus nüfusun yanı sıra ülkedeki diğer azınlıklar da niceliksel olarak azalmaya başlamıştır.²⁸ Son olarak Türkmenistan’da ise nüfusun %85’i Türkmenlerden, %5’i Özbeklerden ve %4’ü ise

²³ Özbekistan nüfusunun etnik gruplara göre dağılımı 1996 yılına aittir.

²⁴ Kazakhstan Population 2019, World Population Review, <http://worldpopulationreview.com/countries/nkazakhstan-population/>, (15.08.2019).

²⁵ Kyrgyzstan Population 2019, World Population Review, <http://worldpopulationreview.com/countries/kyrgyzstan-population/>, (15.08.2019).

²⁶ Uzbekistan Population 2019, World Population Review, <http://worldpopulationreview.com/countries/uzbekistan-population/>, (15.08.2019).

²⁷ Tajikistan Population 2019, World Population Review, <http://worldpopulationreview.com/countries/tajikistan-population/>, (15.08.2019).

²⁸ Türk, Fahri ve Satymova, Sabina, “Ekim Devrimi’nden Günümüze Orta Asya’da Rus Azınlığı ve Rusça”, in (ed.) Koç, Yunus ve Cengiz, Mikail, 100.Yılında Sovyet İhtilâli ve Türk Dünyası, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2018, ss. 449-455.

Ruslardan oluşmaktadır. Bunların haricinde ülkede az da olsa Kazak, Tatar, Ukraynalı, Ermeni ve Azeri nüfus yaşamaktadır.²⁹

Bölgedeki etnik sorunlara bir başka örnek olarak Özbekistan'ın Fergana bölgesinde 1989 yılında Özbekler ile Ahıska Türkleri arasında yaşanan çatışmalar gösterilebilir. Olaylar, 103 kişinin ölümü ve binlerce kişinin yaralanması ve çok sayıda Ahıska Türkünün Özbekistan topraklarından göç etmek zorunda kalmasıyla sonuçlanmıştır. Bu çatışmadan kısa bir süre sonra bu kez Kırgızistan'ın Özgen ve Oş bölgelerinde Özbekler ve Kırgızlar arasında yaşanan çatışmalarda birçok kişi hayatını kaybetmiştir. 1990 yılında yaşanan bu acı ve kanlı olay 2011 yılına gelindiğinde tekrar alevlenmiş ve Kırgızların Özbekleri diri diri yaktığı bazı video kayıtları gün yüzüne çıkmıştır.³⁰

Yukarıda görüldüğü üzere sınır sorunları ile meşhur Fergana Vadisi, bazı etnik çatışmalara da sahne olmuştur. Bu duruma bir başka örnek ise Kırgızistan'ın Oş vilayetidir. Kırgızların aksine Özbeklerin yaşadığı bu bölgede son anılan grubun özerklik talep etmesiyle başlayan sınır sorunları çok geçmeden etnik soruna dönüşmüştür. Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki bu sorun 2001 yılının Nisan ayında Bişkek'de hayata geçirilen bir sınır projesi ile ortadan kalkmıştır.³¹ Bunun yanı sıra Fergana Vadisi'nde yer alan bu anklavlar arasında Tacikistan'ın Kırgızistan'da bulunan Voruh ve Özbekistan'ın Kırgızistan'da bulunan Soh anklavları sahip oldukları nüfus yoğunluğu ile diğer anklavlardan öne çıkmaktadır ve genelde çatışmaların da bu bölgelerde yaşandığı görülmektedir. Son olarak Fergana bölgesindeki tansiyon Mart 2019'da tekrar nüksetmiş ve Voruh'ta etnik gruplar arasında çıkan çatışmalar, iki Tacik vatandaşın ölümü ve onlarca kişinin yaralanması ile sonuçlanmıştır.³²

Su Sorunu

Orta Asya'nın güvenliğini tehdit eden sorunlardan biri de hiç şüphesiz su sorunudur. Bölgenin güney kısımları su bakımından zengin iken kuzey kısımlarının su sıkıntısı çekmesi suyun paylaşım sorununu gündeme getirmektedir. Bir başka ifadeyle Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın yer altı kaynakları, Kırgızistan ve Tacikistan'ın ise su kaynakları bakımından zengin olması suyun Orta Asya topraklarında aranan bir meta hâline gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda bölgedeki sorunun suyun ülkeler arasında paylaşılmasından kaynaklandığı görülmektedir. Öyle ki bazı bölgeleri çöllük arazilerle kaplı olan Orta Asya topraklarında hayatî bir önem taşıyan su üzerine uluslararası bir politikanın olmaması zaman zaman ülkeler arasında krizlere neden olabilmekte ve hatta su çoğu zaman bir baskı aracı olarak kullanılabilir. Nitekim Özbekistan'ın borçlarını ödemediği gerekçesiyle Kırgızistan'a yaptığı doğal gaz nakliyatını durdurması üzerine Kırgızistan'ın da misilleme olarak Özbekistan'a verdiği suyu kesmiştir.³³

Orta Asya bölgesinin en büyük su kaynağı Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran olmak üzere beş ülkeye kıyısı olan Hazar Denizi'dir. Doğal kaynaklar açısından oldukça zengin olan Hazar'ın statüsü hakkında uzun yıllar mutabakat sağlanamamış, her bir kıyıdaş ülke bu soruna kendi çıkarları doğrultusunda bir yorum getirmiş ve çözüm önerisi sunmuştur. Bu bağlamda Hazar'daki yer altı ve yer üstü

²⁹Turkmenistan Population 2019, Worl Population Review, <http://worldpopulationreview.com/countries/turkmenistan-population/>, (15.08.2019).

³⁰ Devlet, a.g.e., s.3.

³¹ Arı, a.g.e., s.3-4.

³² Çalışkan, Burak, "Fergana Vadisi'nde Sınır Problemleri ve Eksklavlar", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fergana-vadisinde-sinir-problemleri-ve-eksklavlar/1432575>, (15.08.2019).

³³ Arı, a.g.e., s.6-7.

kaynaklarının yanı sıra su bu denizin sularının kullanımı da bir sorun hâline gelmiştir.³⁴ Ne var ki uzun yıllar çözümsüz kalan Hazar'ın statüsü, 12 Ağustos 2018 tarihinde Hazar beşlisi olarak anılan ülkeler arasında (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran) Kazakistan'ın Aktav şehrinde Hazar Denizi Anlaşması'nın imzalanmasıyla çözüme kavuşturulmuştur.³⁵ Anlaşmaya göre özel statü verilen Hazar'ın su derinliğinin göl esasına göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre, Hazar'ın dibi, kıyıdaş ülkeler arasında bölgelere ayrılacak, petrol ve doğal gaz hattının bulunduğu ülkeler kendi aralarında anlaşma imzalayacak, deniz yüzeyi ise deniz sahası, deniz hududu, balıkçılık ve kaynak kullanımı kıstasları temelinde ülkeler arasında paylaşılacaktır.³⁶

Sovyetler Birliği'nin bölgede uygulamış olduğu tarım ve su politikalarının bir sonucu olarak Aral Gölü'nün kuruması Orta Asya'daki su sorunlarından bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çarlık Rusya'dan bu yana bölgede "beyaz altın" olarak nitelendirilen ve çok su isteyen bir ürün olan pamuğun üretimi yapılmış, başka bir ürünün ekilmesine müsaade edilmemiştir. Söz konusu dönemlerde pamuk üretiminde daha çok verim alabilmek adına sunî gübre kullanılmıştır ki bu da kimyasal atıkların artmasına neden olmuştur. Bu kimyasal atıklar zamanla yağmur, rüzgâr vb. yollarla suya karışmaya başlamış ve bölgede su kirliliği baş göstermiştir. Tarıma ayrılan arazilerin artmasıyla birlikte ihtiyaç duyulan su miktarında da artış gözlemlenmiştir. Nitekim pamuk tarlaları başta olmak üzere 1950 yılında sulanabilir arazilerin genişliği 2,9 milyon hektarken 1989 yılında bu oran 7,2 milyon hektara çıkmıştır. Pamuk tarımı için ihtiyaç duyulan su ise Ceyhun ve Seyhun nehirlerinden karşılanmıştır. Aral Gölü'nü besleyen kaynaklar olan bu iki nehir aynı zamanda Orta Asya'nın su ihtiyacını büyük oranda karşılayan nehirler olarak bilinmektedir. Ceyhun'un güneyde Karakum Kanalı'na çevrilmesiyle birlikte Aral'a giden su miktarı ciddi oranda düşmüştür. Dünyanın en büyük sulama kanalı olan bu kanal Özbekistan-Türkmenistan sınırında başlayıp Türkmenistan'ı boydan boya geçmektedir.³⁷ Tüm bu faktörlerin yanı sıra hidroelektrik santralleri ve baraj inşaatlarının yapımı, hiç şüphesiz Aral Gölü'nün beslenmesini negatif yönde etkilemiştir. Nitekim Nurek, Beypazin, Sangtuda (Tacikistan) ve Tujamujun (Özbekistan-Türkmenistan) barajlarının Aral Gölü'nü besleyen nehirlerinden biri olan Ceyhun Nehri üzerine yapıldıkları bilinmektedir. Toktogul (Kırgızistan), Andican (Özbekistan-Kırgızistan), Kayrakkum (Tacikistan), Çarvak (Özbekistan) ve Çardara (Kazakistan) barajları ise Aral Gölü'nü besleyen bir başka nehir olan Seyhun Nehri üzerine kurulmuştur. Bunun yanı sıra Rogun Hidroelektrik Santrali (HES), Ceyhun Nehri'nin kollarından biri olan Vahş üzerine inşa edilmiştir.³⁸

Bölgede yaşanan büyük su sıkıntısına rağmen Özbekistan'ın pamuk üretimine devam ederek suyu tarımda, Kırgızistan ve Tacikistan'ın ise suyu elektrik üretiminde kullanması bölgedeki su sorunlarını müzminleştirmektedir.³⁹ Buna en güzel örnek hiç şüphesiz Tacikistan'da yer alan Rogun Hidroelektrik Santrali'dir. 1976 yılında inşasına başlanarak 1981 yılında barajı yapılan ve 335 metre yüksekliğe sahip olan bu HES, dünyanın

³⁴ Yılmaz, a.g.e., s.1.

³⁵ Kısacık, Sina, "Hazar'ın Hukuki Statü Anlaşmasının Avrasya Bölgesine Olası Yansımaları", <http://politikaakademisi.org/2018/08/16/hazarin-hukuki-statü-anlaşmasının-avrasya-bölgesine-olasi-yansimaları/>, (09.10.2019).

³⁶ Gokkus, Beraat, "Hazar Denizi'nin Statüsü 20 Yıllık Müzakereler Sonunda Belli Oldu", <https://tr.euronews.com/2018/08/12/hazar-denizi-nin-statusu-20-yillik-muzakereler-sonunda-belli-oldu>, (24.10.2019).

³⁷ Türk, Fahri, "Dış Güçlerin Kafkasya ve Orta Asya'da Nüfuz Mücadeleleri Ders Notları", 2019.

³⁸ İyikan, Necati, "Aral Gölü Sorunu ve Bölgedeki Siyasi Gelişmelere Etkisi", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2013, ss. 52-74.

³⁹ Arı, a.g.e., s. 7-8.

en büyük HES'i unvanını elinde bulundurmaktadır. Bu projenin tasarımı ise Sovyet Hidro Proje Enstitüsü'ne aittir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rogun projesi, Tacikistan'a miras kalmıştır. Projenin Vahş Nehri üzerinde gerçekleştirilmesi hâlihazırda su sıkıntısı çeken Özbekistan'ı rahatsız etmeye başlamıştır. 1994 yılında Rusya, Tacikistan'a bu projenin devamı için destek vermiş ve iki ülke arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Ne var ki Tacikistan İç Savaşı yüzünden ülke yatırım için güvenli bir bölge olmaktan çıkmış dolayısıyla birçok mühendis ve işçi can güvenliği gerekçesiyle bölgeyi terk etmiştir. Tacikistan'daki savaşın 1997 yılında sona ermesiyle birlikte Rogun projesi tekrar gündeme gelmiştir. Bölgenin artık güvenli olduğunu göstermek ve projeye yeni ortaklar çekebilmek adına Çin, Rusya ve İran ile bazı projelere imza atılmıştır. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman Rogun Barajını tamamlayabilmek adına 2010 yılında projenin hisselerini halka açmıştır.⁴⁰ Rogun'un yapımını "Salini Impregilo" adında bir İtalyan şirketi üstlenmiş ve 2016 yılında çalışmalara başlanmıştır.⁴¹ Aynı yıl Özbekistan'da yaşanan iktidar değişikliği vesilesiyle Tacikistan ile ilişkilerde bir yumuşama dönemine geçilmiştir. Hatta bir zamanlar projeye şiddetle karşı çıkan Özbekistan bu projeye onay vermekle kalmamış projeye dâhil olmak istediğini dile getirmiştir. Bazı yabancı uzmanlar, Rogun projesinin Orta Asya'da olası "su savaşları"nı başlatabileceğini iddia etmektedir.⁴² Ne var ki bölgede su savaşlarının yaşanıp yaşanmayacağı konusu tartışmaya açıktır.

Görüldüğü üzere Orta Asya topraklarında su kaynaklarının kullanımı/paylaşımı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya'nın güney bölgelerinde herhangi bir sorun bulunmamasına rağmen kuzey bölgelerinde su sıkıntısı mevcuttur. Ülkelerin birbirleri ile ilişkilerinde zaman zaman krizlere yol açan bu su sorununa bölge ülkelerinin kayıtsız kalmadıkları görülmektedir. 1992 yılında Orta Asya ülkeleri yıllık su tüketimlerini kontrol altına alabilmek adına "Su Eşgüdümü İçin Devletlerarası Komisyon (ICWC)" projesini hayata geçirmişlerdir. Bunun yanı sıra Aral Gölü'ndeki tahribatı belirlemek ve kurtarabilmek amacıyla "Aral Denizi Havzası Programı (ASBP)" oluşturulmuş ve ilerleyen yıllarda bu kuruluşu "Aral'ı Kurtarma Uluslararası Fonu" başta olmak üzere Aral Gölü ile ilgili birçok oluşum takip etmiştir.⁴³ Bunun yanı sıra takvimler 2013 yılını gösterdiğinde Tacikistan'ın başkenti olan Duşanbe şehrinde Birleşmiş Milletler Örgütü ve Tacikistan hükûmetinin ortak bir projesi olan "Uluslararası Su Konferansı" düzenlenmiştir. Orta Asya ülkelerinin yanı sıra birçok ülkenin katıldığı bu konferansta su kaynaklarının adil ve verimli bir şekilde kullanılması gerektiği ve bölgedeki su sorunlarının ülkeler arası iş birliği ile çözülebileceği konuları üzerinde durulmuştur.⁴⁴

Enerji Sorunu⁴⁵

Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğal gaz açısından dünyanın büyük enerji rezervlerini barındıran bir bölgede yer aldığı bilinmektedir.⁴⁶ Bu ülkeler arasında

⁴⁰ Ametbek, Dinmuhammed, "Tacikistan'da Rogun Hidroelektrik Santrali: Jeopolitik Rekabetten Ekonomik İşbirliğine", <https://ankasam.org/tacikistandaki-rogun-hidroelektrik-santrali-jeopolitik-rekabetten-ekonomik-ismirligine/>, (18.09.2019).

⁴¹ Türk, Fahri, Güneşin Ayaklarındaki Ülke Tacikistan, Astana Yayınları, Ankara, 2017, s. 25.

⁴² Ametbek, a.g.e.

⁴³ Bozdağ, Emre Güneşer, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Su Yönetimi Sorunları", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 2012, s.5-6.

⁴⁴ Orta Asya'nın En Büyük Sorunu Su, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/orta-asyanın-en-buyuk-sorunu-su-98160.html>, (23.09.2019).

⁴⁵ Oldukça geniş kapsamlı olan bu konu, çalışmada ana hatlarıyla ele alınacaktır.

⁴⁶ Ayrıca bak. Karakuzu, Taner "Hegemony And Energy Resources: Example Of Central Asia" Vuzf Review, Volume 2 (2), Number 1, 2017, pp.108-223 ve Karakuzu, Taner ve Limon İlker, "Hegemonic Powers' Energy

Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan sahip olduğu enerji kaynakları ve maden yatakları ile diğer Orta Asya ülkelerinden öne çıkmaktadır. Nitekim Karakum Çölü'nde bölgenin önemli petrol ve doğal gaz yatakları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Özbekistan'ın güneyindeki Tirmiz ile doğusundaki Hokand ve Andican illerinde petrol üretimi yapıldığı bilinmektedir. Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz rezervleri ise Mangışlak olarak adlandırılan bölgededir. Bölgede öne çıkan enerji kaynakları ise petrol, doğal gaz, kömür ve su kaynaklarıdır. Ne var ki Özbekistan'ın petrol ve doğal gazı sadece kendi tüketimine yetecek seviyede olduğu için bu kaynakları ihraç etme oranı Kazakistan ve Türkmenistan'a göre düşüktür.⁴⁷

Böylesine önemli bir jeopolitik konumda bulunan ve zengin enerji kaynakları, maden yatakları ve stratejik hammaddelere sahip olan Orta Asya'da enerji, son derece önemli bir yer tutmakta ve bu durum hiç şüphesiz enerji güvenliği konusunu gündeme getirmektedir. Stratejik bir öneme sahip olan enerjinin kaynak, nakil, üretim araçları, teknoloji ve hatta tüketiminin sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi gibi farklı boyutları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra enerji kaynaklarının üretiminden tüketimine kadar olan tüm aşamalarda savaş, terör saldırıları, sivil ayaklanmalar, hırsızlık ve sabotajlardan korunması için ciddi güvenlik önlemlerinin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda enerjinin aynı zamanda bir güvenlik sorunu hâline gelebileceği aşikârdır.

Orta Asya'da enerji güvenliğini doğru bir şekilde analiz edebilmek için Rusya, Çin, İran ve ABD'nin bölgeye yönelik enerji politikalarını ve bu coğrafyada yaşanan enerji güvenliği tehditlerini ayrı ayrı ele almak gerekmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik politikasının daha çok enerji temelli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Rusya'nın bölgedeki politikası, Orta Asya ülkelerinin enerji ticaretinin kendi güzergâhı üzerinden yapılması (SSCB zamanında oluşturulan enerji altyapısı gereği) ve Hazar'a kıyıdaş ülkelerde hâkimiyetini artırmaktır.⁴⁸ Bölgeye olan ilgisi 1990'lı yılların sonundan itibaren artmaya başlayan ABD'nin Orta Asya politikasının enerji eksenli olduğu görülmektedir. Nitekim ABD'nin Orta Asya politikası, Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının iyileştirilmesi, Avrupa enerji güvenliğinin sağlanması (buradaki amaç enerji ticaretinde Rusya'yı devre dışarı bırakmaktır) şeklinde özetlenebilir.⁴⁹ “Barışçıl Kalkınma” stratejisiyle yükselen Çin'in ise Orta Asya ve Kafkasya'da enerji güvenliği bağlamında hâkimiyet sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim Çin, bu topraklarda yapmış olduğu yatırımlarla enerji ihtiyacını karşılamanın yanı sıra bölgede hâkim güç olarak yükselmektedir.⁵⁰ Rusya, Çin ve ABD gibi İran da Orta Asya'daki enerji kaynaklarıyla yakından ilgilenmektedir. Öyle ki Hazar'a kıyısı olan İran'ın Orta Asya politikasının daha çok enerji ve enerji nakli üzerinden şekillendiğini söylemek

Politics: Example of Central Asia Turkish Republics" I. International Symposium on Eurasia Energy Issues, İzmir Katip Çelebi University Faculty of Economics and Administrative Sciences, 28-30 May 2015, İzmir Katip Çelebi University Publisher, İzmir, 2016, p.69.

⁴⁷ Erol, “Orta Asya'da Güvenlik Sorunları” a.g.e., s.19.

⁴⁸ Yazar, Yusuf, Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20.Yılı Vesilesiyle Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İncele Araştırma Dizisi, Ankara, 2011.

⁴⁹ Kalyoncu, Hüseyin, Shatlyk Amanov, “Orta Asya Enerji Kaynakları ve Enerji Bağlamında ABD'nin Orta Asya Politikası”, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, s.30.

⁵⁰ Azer, Özlem Arzu, “Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası”, International Conference on Eurasian Economies 2012, <https://www.avekon.org/papers/441.pdf>, (12.09.2019).

mümkündür.⁵¹ Bunun yanı sıra İran da tıpkı diğer büyük güçler gibi söz konusu bölgede nüfuzunu arttırmaya ve bölgenin enerji nakil hatlarını kendi toprakları üzerinden geçirmeye çalışmaktadır.

Tüm bu yazılanlardan sonra Orta Asya enerji güvenliğini tehdit eden başlıca sorunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür: Birincisi, doğal gaz ve petrol açısından oldukça zengin olan Hazar'ın İran, Rusya, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında paylaşılabilmesi ve Hazar'ın bir göl mü yoksa açık deniz mi olduğu tartışmalarıyla yaşanan statü belirsizliğidir. Burada asıl sorun hiç şüphesiz bölgedeki enerji kaynaklarının kullanımından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar 2018 yılında imzalanan Hazar Denizi Anlaşması ile sorun çözülmüş ise de önümüzdeki günlerde yer altı ve yer üstü kaynaklarının paylaşımında herhangi bir sorun yaşanıp yaşanmayacağı merak konusudur. İkincisi, Hazar'ın su seviyesinin kimi zaman taşkınlara neden olmasıyla birlikte bu denizin kıyı şeridinde bulunan doğal gaz, sanayi tesisleri ve petrol kuyularını su basmasıdır. Üçüncüsü, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında çok ciddi sınır ve etnik sorunlara yol açan Fergana Vadisi'nin, bölge için önemli bir su kaynağı olması ve bununla birlikte Aral havzasının önemli nehirleri olan Ceyhun ve Seyhun nehirlerinin sularının ülkeler arasında adil bir şekilde paylaşılabilmesidir. Dördüncüsü ise, Özbekistan ve Kazakistan arasında yer alan Aral Gölü sorunudur.

Bunların yanı sıra bölgedeki doğal gaz ve petrol boru hatlarının güvenliğinin Orta Asya enerji güvenliğinde kilit bir nokta olduğu su götürmez bir gerçektir. Nitekim bölgedeki terörist grupların varlığı ve olası bir sabotaj ihtimali nakil hatlarının güvenliği için bir tehdit oluşturabilmektedir. Bunun yanı sıra borulardaki herhangi bir sızıntı, nakil sürecini aksatarak ciddi çevre sorunlarına yol açabilmektedir.

Çevre Sorunları

Orta Asya'da SSCB döneminden izler taşıyan birçok çevre sorunu bulunmaktadır. Kazakistan başta olmak üzere Orta Asya'daki geniş bozkırlar, Sovyetler Birliği'nin kimyasal ve biyolojik silâhlarının denendiği ve saklandığı yerler olmuştur. Nitekim ulu orta atom denemelerinin yapıldığı bu topraklarda ilk atom (1949) ve hidrojen bombalarının (1953) patlatıldığı bilinmektedir. Ne var ki tüm bu çalışmalar bölge sakinlerine haber verilmeden yapıldığı ve kamuoyundan saklandığı için bu denemelerin yapmış olduğu tahribatlar bağımsızlık sonrası daha iyi anlaşılabilir. Kazakistan'ın geniş bir yüzölçümüne sahip olması atom denemelerinden en çok bu toprakların zarar görmesine neden olmuştur. Özellikle ülkenin kuzeydoğusunda Rusya Federasyonu'na yakın bir yerde bulunan Semey ili sınırları içerisinde yer alan Semey Poligonu test alanı olarak kullanılmış ve bu alanda 106'sı yer üstünde ve diğerleri yer altında olmak üzere toplam 456 adet atom denemesi yapılmıştır. İlk denemelerin yapıldığı tarihten 42 yıl sonra Kazakistan'ın Birinci Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 1991 yılında atom silâh denemelerini yasaklamıştır. Yapılan bu nükleer denemelerin sonucunda ne kadar insanın zarar gördüğü tam olarak bilinmemektedir. Bunun altında yatan sebep ise Sovyetler Birliği'nin bu konuda vermiş olduğu bilgilerin doğruyu yansıtmamasıdır. Tahminlere göre 1,6 milyon insan atom denemelerinden zarar görmüştür. Bunun sonucu olarak prematüre doğumlar, kadınlarda anemi hastalığı ve verem hastalığında artışların meydana geldiği gözlenmiştir. Sadece Semey bölgesinde değil ülkenin batı

⁵¹Kubilay Yılmaz, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya Politikası" <https://www.ulusam.com/wp-content/uploads/2018/06/%C4%B0RAN-%C4%B0SLAM-CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0N%C4%B0N-ORTA-ASYA-POL%C4%B0T%C4%B0KASI.pdf>, (12.09.2019).

kesimlerinde Rusya ve Kazakistan sınırında yer alan Orenburg bölgesinde de nükleer denemeler yapılmıştır.⁵²

Orta Asya'nın doğal kaynaklarını gelişigüzel kullanan Sovyetler Birliği aynı zamanda bu topraklarda birçok keyfi uygulamalara imza atmıştır. Öyle ki SSCB'nin dağılması ile birlikte Orta Asya ülkeleri, topraklarında yapılan nükleer silâh denemelerinin ortaya çıkardığı ağır bilanço ile karşılaşmışlardır. 1950 ilâ 1980 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da uranyum çıkarması yüksek miktarda radyoaktif atıkların oluşmasına neden olmuştur. Tüm bu radyoaktif atıklar hiç şüphesiz Orta Asya topraklarındaki ekosisteme büyük zarar vermiş ve ciddi çevre sorunlarına yol açmıştır. Bununla birlikte bölgede doğal hâlde bulunan sezyum, stronsiyum ve plütonyumun bomba üretiminde kullanılabilmesi bu maddelerin teröristler tarafından ele geçirildiği takdirde kötü sonuçlar doğurabileceği endişesini gündeme getirmiştir.

Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da büyük bir tehlikeye neden olabilecek nükleer atıkların bulunduğu ve tam anlamıyla kontrol altına alınamadığı bilinmektedir. Uranyum ve radyoaktif atıkların yanı sıra nükleer silâhlar da Orta Asya'nın güvenliği için yerel ve ulusal düzeyde büyük bir güvenlik tehdididir. Nitekim bölgede başıboş ve terk edilmiş hâlde olan bu silâhlar, bağımsızlıklarını yeni kazanmış ve uluslararası sistemle bütünleşme sürecinde olan ve birçok ekonomik, siyasi ve güvenlik sorunlarıyla baş etmek zorunda kalan ülkelerin çözmekte zorlanacakları karmaşık bir sorun hâline gelmiştir. Bu sorunu en etkili yoldan çözebilmek için 2006 yılında “Orta Asya Nükleer Silâhsızlanma Bölgesi” projesi hayata geçirilmiştir.⁵³

Orta Asya'daki çevre sorunlarından bir diğeri ve belki de en mühim olanı hiç şüphesiz bir zamanlar dünyanın en büyük dördüncü gölü olan Aral'ın kurumasıdır. Bu gölün kuruması “*tarih boyunca insan eliyle gerçekleştirilen en büyük doğal afetlerden birisi*” olarak kabul edilmektedir.⁵⁴ Aral Gölü'nün kurumasının altında birçok neden yatmaktadır. Orta Asya ülkelerinin bölgedeki suyun kullanımını üzerine ortak bir politika geliştirememiş olmaları, 1991 öncesi uygulanan yanlış tarım politikaları ve iklim değişikliğinin yol açtığı sorunlar bu nedenlerden bazılarıdır. Bunun yanı sıra Aral Gölü'nü besleyen iki nehir olan Ceyhun ve Ceyhun nehirleri, kötüye kullanıldığı için bu nehirlerin suyu birçok noktada bölünmek zorunda kalmış ve göle giden su miktarında azalma meydana gelmiştir. Sonuç olarak gölün yüzeyi %75 oranında küçülmüş, derinliği ise 23 metre azalarak geniş bir tuz ve kum deryası açığa çıkmıştır.⁵⁵ Bunun yanı sıra her yıl 15 ilâ 75 ton arasında tuz ve kum karışımı rüzgârların etkisiyle 500 kilometrelik bir alana savrulmaktadır ki bu durum söz konusu bölgelerde toprağın verimini azaltan bir husustur.⁵⁶

Diğer yandan Aral Gölü 1980'li yılların sonuna doğru Kuzey Aral Gölü ve Güney Aral Gölü olmak üzere ikiye bölünmüştür. Dünya Bankası tarafından 2005 yılında inşa edilen baraj ile kuzey kısmının hayata döndürüldüğü ve günümüzde balık ihracatı yapacak

⁵² Türk, “Dış Güçlerin Kafkasya ve Orta Asya'da Nüfuz Mücadeleleri Ders Notları”, a.g.e.

⁵³ Ateşoğlu, Güney, Nurşin “Küresel ve Bölgesel Güvenlik Sorunlarının Orta Asya Güvenliğine Etkileri”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, https://tasam.org/Files/Icerik/File/kuresel_ve_bolgesel_guvenlik_sorunlarinin_orta_asya_guvenligine_etkiler_i_22b02edc-5b2d-4316-92d0-6a63553cb5db.pdf, 2010, (15.08.2019).

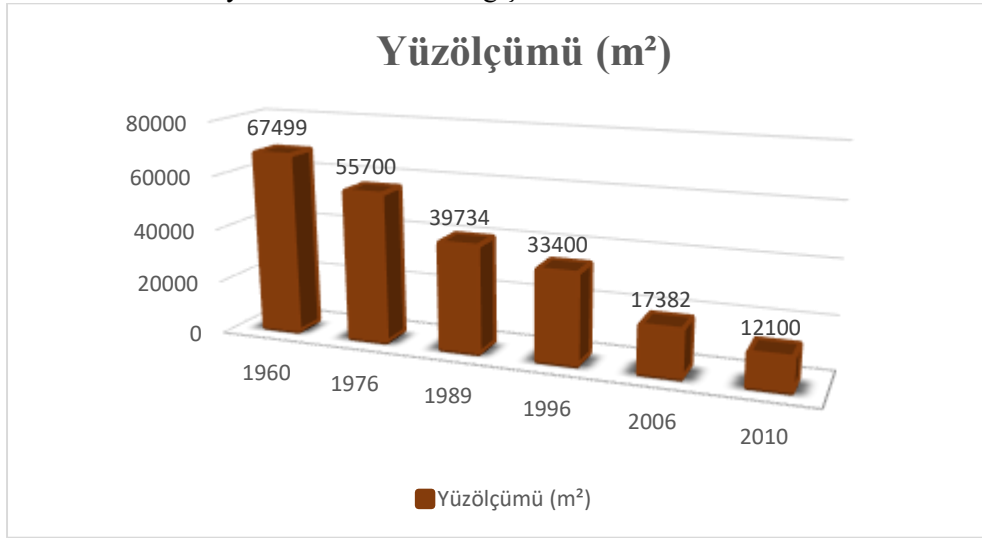
⁵⁴ Kobilov, Rüstem “Kaybolan Göl Aral'ın Hikâyesi”, https://ww.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150225_gch_aral_denizi, 2015, (15.08.2019).

⁵⁵ Rombi, Serge ve Günaydın, Enis “Kurumakta Olan Aral Gölü'nün Kurtarılması İçin 5 ortak Plan”, <https://tr.euroneews.com/2018/08/31/kurumakta-olan-aral-golu-nun-kurtar-imas-icin-5-ulkeden-ortak-plan>, (12.09.2019).

⁵⁶ Yıldız, Dursun, “Aral Gölünde Ne Oldu? Göl Şimdi Ne Durumda?”, https://www.researchgate.net/publication/330910491_Aral_Golunde_Ne_Oldu_Gol_Simdi_Ne_Durumda, (12.09.2019), s.2-3.

konuma geldiği bilinmektedir. Ne yazık ki Güney Aral Gölü'nde istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Burada Özbekistan'ın Ceyhun Nehri'nden gelen suyu pamuk üretiminde kullanmaya devam etmesi oldukça etkili olmaktadır. Doğu ve batı loblarına bölünen Güney Aral Gölü'nün doğu bloku 2009 yılında neredeyse kuruma noktasına gelmiş ancak 2010 yılındaki yağmurların etkisiyle tekrar toparlanmıştır.⁵⁷

Grafik 1: Aral Gölü Yüzeyinin Yıllara Göre Değişimi

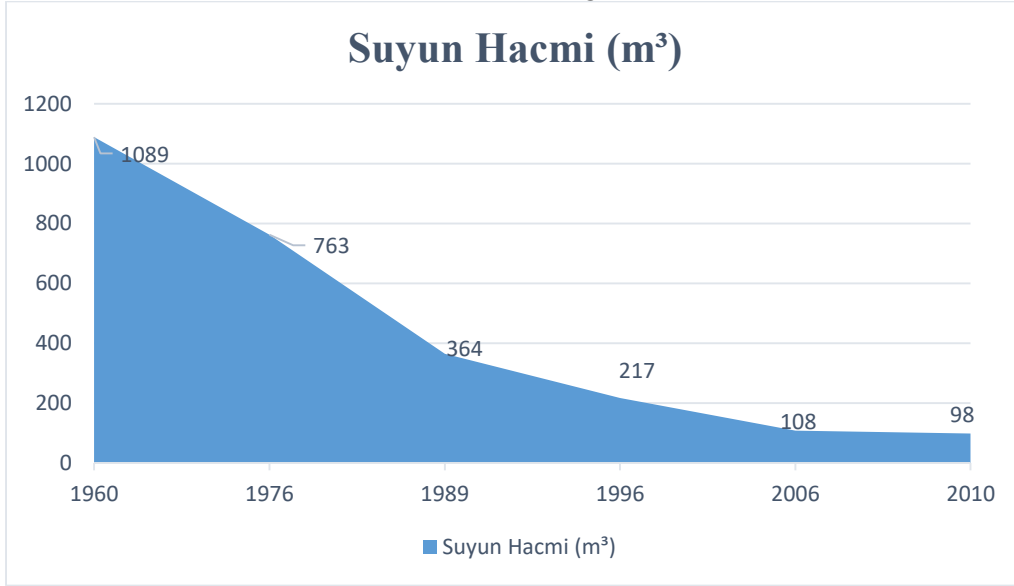

Kaynak: Bu grafik birçok kaynaktan derlenen veriler temelinde yazar tarafından oluşturulmuştur.⁵⁸

Grafik 1'de Aral Gölü'nün yüzeyinin yıllara göre değişimi gösterilmiştir. Buna göre 1960 yılında 67.499 m² genişliğe sahip olan gölün yüzölçümünün 1976 yılında 55.700 m², 1989 yılında 39.734 m², 1996 yılında 33.400 m², 2006 yılında 17.382 m² ve son olarak da 2010 yılında 12.100 m² olmak üzere yıllar içerisinde giderek küçüldüğü görülmektedir.

⁵⁷ Synnott, Mark, "Aral Gölü'nün Suçu Ne?", http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/haziran_2015/aran-golunun-sucu-ne/2477, (12.09.2019).

⁵⁸M.Sapper, V.Weichsel, A.Huterer (Hrsg.), Machtmosaik Zentralasien Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn, 2007, s.499. (1960, 1976, 1989, 2006 yılları), Yıldız, Dursun, "Aral Gölü Geri Dönecek Mi?", <https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=198&lang=tr>, (12.02.2019, (2010 yılı), Gaybullaev, Behzod, Chen, Su-Chin ve Gaybullaev, Dilmurod "Changes in Water Volume of The Aral Sea After 1960", Applied Water Science, Volume 2, Issue 4, 2012, ss.285-291. (1996 yılı).

Grafik 2: Aral Gölü'nün Su Hacminin Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Bu grafik birçok kaynaktan derlenen veriler temelinde yazar tarafından oluşturulmuştur.⁵⁹

Aral Gölü'nün su hacminin yıllara göre değişimini gösteren Grafik 2 ise Grafik 1'deki verileri doğrular niteliktedir. Nitekim 1960 yılında 1089 m³ olan suyun hacmi ilkin 763 metreküpe (1976), sonra sırasıyla 364 m³ (1989), 217 m³ (1996), 108 m³ (2006) ve 98 metreküpe (2010) gerilemiştir.

Aral Gölü'nde yaşanan bir başka felaket ise Vozrozhdeniya'dır. Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş boyunca Kazakistan ve Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Aral Gölü'nde bulunan Vozrozhdeniya adasını adeta bir biyoloji laboratuvarı olarak kullanmıştır. Vozrozhdeniya, Sovyetler Birliği'nin gizli bir projesi olmuştur. Öyle ki Sovyet haritalarında bile işaretlenmeyen bu ada, projeyi bilenler tarafından "Aralsk-7" olarak anılmıştır. Aralsk-7, endüstriyel ölçekte biyolojik silâh programının bir parçasıdır. Bu gizli proje için Vozrozhdeniya adasında yer alan Kantubek seçilmiştir. Biyolojik silâh denemelerinin yapılmadığı dönemlerde hareketli bir balıkçı köyü olan Kantubek'de 1.500 kişinin yaşadığı bilinmektedir.⁶⁰ Vozrozhdeniya adasında açık alanda hastalıklara neden olan veba, tifüs, balkan gripi gibi hastalıkların mikropları üretilmiş, kobay olarak seçilen fare, maymun ve at gibi hayvanlar üzerinde birçok deneme yapılmıştır. Bunun yanı sıra Yekaterinburg (Sverdlosk) bölgesinde Antraks hastalığına neden olan mikroplar, buraya getirilip özel depolarda saklanmıştır. Her ne kadar Sovyetler Birliği, 1972 yılında "Birleşmiş Milletler Biyolojik Silâhlar Sözleşmesi"ni imzalamış olsa da 1992 yılına kadar burada biyolojik silâh üretmeye devam etmiştir. Bu durum Rusya'nın ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından ifşa edilmiştir. Vozrozhdeniya adası Aral Gölü'nün kurumasıyla birlikte ada olmaktan çok korku, tehlike ve hastalık saçan bir yer izlenimi vermeye başlamıştır. Bölgedeki bu biyolojik silâh tehdidi yalnız Özbekistan ve Kazakistan'ı değil NATO ve ABD'yi de endişeye sevk etmiştir. Bu duruma karşı kayıtsız kalmayan ABD, 2002 yılında Vozrozhdeniya'da yapmış olduğu üç ay süren bir çalışma sonucu milyon dolarlar harcayarak 200 ton hastalık mikrobunu temizlemiştir. Yine ABD'nin yardımları ile Karakalpakistan'daki Kimyasal

⁵⁹ Sapper, a.g.e., (1960, 1976, 1989, 2006 yılları), Yıldız, "Aral Gölü Geri Dönecek Mi?" a.g.e., (2010 yılı), Gaybullaev, (1996 yılı).

⁶⁰ Gorvett, Zaria, "The Deadly Germ Warfare Island Abandoned by The Soviets", <http://www.bbc.com/future/story/20170926-the-deadly-germ-warfare-island-abandoned-by-the-soviets>, 2017, (15.08.2019).

Araştırma Enstitüsü'nün kapatıldığı bilinmektedir. Ne var ki Vozrozhdeniya'da günümüzde dahi gömülü deney tüpü ve denek hayvanlarının kalıntılarının varlığı bilinen bir gerçektir. Bir başka ifadeyle on yıllardır çeşitli hastalıkların ana kaynağı olan bu bölge hâlâ büyük bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶¹

Aral Gölü'nde yaşanan tüm bu gelişmelerin bilançosu oldukça ağır olmuştur. Nitekim çocuk ölüm oranlarında artış gözlenmiş, kadınlarda anemi, hepatit ve verem hastalıkları yaygın bir hâl almış, temiz içme suyu sorunu gündeme gelmiş ve ilaç kıtlığı yaşanmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra balıkçılıkla birlikte çevrenin hayvan ve bitki çeşitliliği de etkilenmiştir. On binlerce balıkçı işsiz kalmış ve milyon dolarla ifade edilebilen büyük maddi zararlar meydana gelmiştir. Çölleşme ve tuzlanmanın artmasıyla birlikte 178 hayvan çeşidinin 140'ı kaybolurken 100 kadar bitki çeşidi de yok olmuştur. Tüm bunlara bağlı olarak bölgenin ikliminde de sertleşme baş göstermiş ve bölgedeki ekim ve hasat zamanları birbirine karışmaya başlamıştır. Böylesine büyük bir hasarın yaşandığı bölgede Aral Gölü'nü kurtarma çalışmaları ise ilk kez Sovyet döneminde gündeme gelmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin son yıllarında çevre sorunlarının daha çok gündeme geldiği görülmektedir. Aral Gölü'ne Sovyetler Birliği'nin son lideri Mihail Sergeyeviç Gorbaçov döneminde uzman gönderilmiştir. Söz konusu dönemde Aral Gölü'nü kurtarabilmek adına Sibirya'dan ırmakların bu bölgeye yönlendirilmesi, sulama kanallarının iyileştirilmesi, yeni ekim alanları açma (ağaçlandırma çalışmaları vs), göle gelen su miktarının artırılması (2005 yılına kadar yıllık en az 21 metrekare küplük su) ve Birleşmiş Milletler Örgütü ile iş birliği kararı (Sovyetlerin dağılması ile sona ermiştir) gibi önlemler alınmışsa da uygulama aşamasına geçememiştir.⁶²

Orta Asya'da çevre sorunlarıyla mücadele edebilmek için 1993 yılında Aral Antlaşması, 1995'de Nukus Deklarasyonu, imzalanmış ve bu çalışmaların ardından Uluslararası Aral Gölü'nü Kurtarma Fonu (International Fund for Saving the Aral Sea) adında bir vakıf kurulmuştur. Görüldüğü üzere Aral Gölü'nün kurtarılması için birçok yardım kampanyası yapılmış bir başka deyişle uluslararası kuruluşlar bu soruna sessiz kalmamıştır. Ne var ki toplanan bu para ve yardımlar Aral Gölü için kullanılmayınca uluslararası örgütler bu para ve yardımı eskiden olduğu gibi Kazakistan ve Özbekistan hükûmetlerine değil proje temelli yürütücülere doğrudan vermeye başlamışlardır. Bölgedeki bir başka çevre kirliliği ise Atrav denemeleri sonucu oluşmuştur. Kazakistan'ın Atrav bölgesinde 17 yer altı denemesi yapılmış ve 125 bin ton atık açığa çıkmıştır. Bunun sonucunda 10 milyon insan bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Sanayi atıklarının rastgele savrulması, bölge topraklarında tuz ve kumlanmaya neden olmuş, hayvan ve bitki çeşitliliğinde büyük bir düşüş meydana gelmiştir. Suyun kirlenmesi ile balıklar da bu durumdan nasibini almış ve mersin balığı cinsi yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Çevre kirliliğine yol açan bir başka olay ise Hazar'ın su seviyesinin kimi zaman yükselmesiyle taşkınlara neden olmasıdır. Nitekim Hazar'ın kıyı şeridinde bulunan doğal gaz ve petrol kuyularını su basmaktadır. Dolayısıyla kimyasal madde ile karışan su doğayı da kirletmeye başlamıştır. Hazar ile ilgili bir başka çevre sorunu ise Hazar'ın su ihtiyacının %80'ini karşılayan ana su kaynağı olan Volga (İdil) Nehri'ne Rusya'nın ağır sanayi atıklarını bırakmasıyla nehrin ve Hazar'ın günden güne kirlenmesidir.⁶³ Orta Asya'daki çevre sorunlarından bir diğeri Kırgızistan'da meydana gelen heyelân felâketidir. 1994 yılında Kırgızistan'ın Mailisu bölgesinde yaşanan heyelân ile radyoaktif maddelerin çoğunun suya karışması sonucu su ve çevre kirliliği meydana gelmiştir. Olay dünya

⁶¹ Türk, "Dış Güçlerin Kafkasya ve Orta Asya'da Nüfuz Mücadeleleri Ders Notları", a.g.e.

⁶² Aynı yerde.

⁶³ Türk, "Dış Güçlerin Kafkasya ve Orta Asya'da Nüfuz Mücadeleleri Ders Notları", a.g.e.

basınında yankı uyandırmış ve Dünya Bankası Kırgızistan hükûmetine buradaki sorunu çözebilmesi için maddi yardımda bulunmuştur.

Radikal Dini Akımlar

Terörizmin Orta Asya'da, kendisini radikal dini akımlar şeklinde hissettirdiği görülmektedir. Bu bağlamda bölgede esas itibariyle Hizb-ut Tahrir, Özbekistan İslami Hareketi ve Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi olmak üzere üç radikal dini akım/radikal İslâmcı örgüt göze çarpmaktadır. Bu örgütlerin, baştaki yönetimleri devirerek İslami ilkelere dayalı bir devlet kurma, Taliban'dan eğitim alma, silâh temini ve sığınma talep etmenin yanı sıra Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan yönetimlerini tehdit etme ortak paydalarında buluştukları aşıkârdır.⁶⁴

Bölgede faaliyette bulunan terör örgütlerinden birisi Hizb-ut Tahrir el İslami (İslami Kurtuluş Partisi) adlı oluşumdur. Günümüzde kısaca Hizb-ut Tahrir olarak anılan bu örgüt 1953 yılında Taquiddin an-Nahbani tarafından Ürdün'de kurulmuştur.⁶⁵ Dini esaslara dayanan bir devlet kurmayı amaçlayan ve bu doğrultuda hareket eden Hizb-ut Tahrir, her ne kadar 1950'li yıllarda Orta Doğu'da başlayan bir hareket olsa da zamanla hâkimiyet alanını genişleterek Orta Asya topraklarına dek ulaşmıştır. Hizb-ut Tahrir'i diğer terör örgütlerinden ayıran en büyük özellik ise şiddeti bir araç olarak kullanmamasıdır.⁶⁶ Bu örgüt Fergana Vadisi'nde faaliyet göstermektedir. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırları içerisinde olan ve İpek Yolu'nun geçiş güzergâhı gibi son derecede önemli bir noktada yer alan Fergana Vadisi, Lübnan'daki Bekaa Vadisi'ne benzetilmektedir. Nitekim Orta Asya'da İslâmiyet'in en yoğun yaşandığı bu bölgede radikal dini akımlar kolayca güçlenebilmektedir. Bunun yanı sıra Fergana Vadisi'nin uyuşturucu ticareti ve silâh kaçakçılığının da merkezi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada örgütün gücünün en bariz olarak hissedildiği yer ise hiç şüphesiz Özbekistan coğrafyasıdır. Öyle ki Orta Asya bölgesinde bulunduğu tahmin edilen toplam 15 binden fazla Hizb-ut Tahrir üyesinin yaklaşık 10 bini Özbekistan'da yaşamaktadır.⁶⁷

Orta Asya'da öne çıkan bir diğer örgüt ise Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH)'dir. Bu örgütün yapısı dini olmaktan çok siyasi bir nitelik taşımaktadır.⁶⁸ Örgüt, Cuma Namangani ve Tahir Yoldaş tarafından 1999 yılında kurulmuştur. İslam Kerimov rejimini devirmek amacıyla olan bu örgütün üyeleri ilkin Tacikistan İç Savaşı'nda Birleşik Tacik Muhalefeti ile aynı safta savaşmışlardır.⁶⁹ 2015 yılına gelindiğinde İŞİD, kendi yayın organı olan El-Bayan Radyosu'nda ÖİH'nin kendisine bağlı olduğunu açıklamıştır.⁷⁰ Bu durum örgüt içerisinde ayrışmalara neden olmuştur. Nitekim ÖİH lideri Osman Gazi, 2015 yılında Taliban'ın yeni lideri Emir Ahtar Mansur'a itaat etmeyi reddedip İŞİD'e bağlılıklarını ilân etmiştir. Akabinde ÖİH içerisinde hizipler ortaya çıkmış ve İŞİD'e katılmayı reddeden bir

⁶⁴ Erol, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları" a.g.e., s. 97.

⁶⁵ Türk, Fahri, "Radical Islamic Parties and Movements in Uzbekistan 1990-1912", in (ed). Jaroslaw J.Piatek, Reality Of Politics Estimates-Comments-Forecasts, Adam Marszarek, Torun, 2013, ss.275-298.

⁶⁶ Ari, a.g.e., s.9.

⁶⁷ Erol, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları" a.g.e., s.98.

⁶⁸ Bedirhan, Yaşar, "Değişen Orta Asya ve Kafkaslarda Radikal Unsurların Yükselişi", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/68526>, (18.08.2019).

⁶⁹ Ari, a.g.e., s.10.

⁷⁰ Özbekistan İslami Hareketi İşid'e Bağlılığını Açıkladı, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150807_isid_ozbekistan, (15.08.2019).

grubun Özbekistan'ın farklı illerinde gizlendiği öne sürülmüştür. Bir başka ifadeyle ÖİH'nin İŞİD'e bağlılık yüzünden ikiye bölündüğü görülmektedir.⁷¹

Bölgedeki bir diğer örgüt ise Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi'dir. Takvimler 1990 yılını gösterdiğinde Astrahan'da SSCB İslami Yeniden Doğuş Partisi kurulmuştur. Bu parti içinde Sovyetler Birliği'ne bağlı İslam memleketlerinden gelen kimseler yer almıştır. TİYDP resmi kaydını bazı kaynaklara göre 4 Aralık 1991, bazı kaynaklara göre ise 11 Aralık 1991 tarihinde tamamlamıştır. Muhammed Şerif Himmetzade, Said Abdullah Nuri ve Muhiddin Kabiri sırasıyla partinin başkanlık görevlerini üstlenmiş olan kişilerdir. Adından da anlaşılacağı üzere İslami bir ideolojiyi benimseyen parti, Muhiddin Kabiri dönemine kadar “*Vahabiler*” olarak anılmıştır. Partinin amacı, toplumda İslami değerlerin benimsenmesini sağlamak, bu yönde siyaseti etkilemek, köktendincilik ve teröre karşı diğer partilerle ortak hareket etmektir.⁷² Partinin Tacikistan İç Savaşı'nda yer aldığı ve bu dönemde ülkeyi teokratik bir yapıya çevirmeyi amaçladığı bilinmektedir.⁷³ Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi savaş boyunca Cumhurbaşkanı İmamali Rahman hükûmetine karşı savaştan Birleşik Tacik Muhalefeti ile ortak hareket etmiştir. İç savaşın sona ermesinin ardından resmi olarak faaliyete geçen parti, Orta Asya topraklarında varlığını sürdürebilen tek İslami parti olup yapılan seçimlerde oy oranını arttırdıkça hükûmet tarafından baskı görmeye başlamıştır. 2015 yılına gelindiğinde ise Tacikistan hükûmeti tarafından terör örgütü olarak ilân edilen söz konusu parti Tacikistan Yüksek Mahkemesi'nin kararıyla kapatılmıştır.⁷⁴

Uyuşturucu Kaçakçılığı

Orta Asya'da güvenlik sorunlarına bakıldığında uyuşturucu kaçakçılığının da bölge ülkeleri için büyük bir güvenlik tehdidi oluşturduğu görülmektedir. Dünya afyon üretiminde Afganistan başı çekmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin “*2017 Afganistan Afyon Ekim ve Üretim Araştırması*” çerçevesinde yaptığı açıklamaya göre Afganistan afyon üretimi ve haşhaş ekiminde rekor bir seviyeye ulaşmıştır. Söz konusu örgütün Başkanı Yuri Fedetov, bu sorunun başta Afganistan'ın sınır komşuları olmak üzere tüm dünyayı etkileyen uluslararası bir boyut kazandığını dile getirmiştir.⁷⁵ Afganistan'ın dünyanın en büyük afyon üreticisi olması Orta Asya topraklarında uyuşturucu kaçakçılığının kök salmasına neden olmuş ve bölge için büyük bir tehdit unsuru hâline gelmiştir. Ne var ki bu durumun fark edilmesi uzun bir zaman almıştır. Sovyetler Birliği uyuşturucuyu bir sorun olarak görmemiş, Orta Asya ülkeleri diğer sorunlarla olduğu gibi uyuşturucu ve kaçakçılık sorunu ile de bağımsızlık sonrası yüzleşmek zorunda kalmıştır. Uyuşturucu kaçakçılığının geçiş güzergâhında bulunan Orta Asya topraklarında son zamanlarda uyuşturucu kullanımında büyük bir artış gözlenmiştir.⁷⁶ Buna bağlı olarak uyuşturucu maddelerin

⁷¹ Özbekistan İslami Hareketi DAEŞ Yüzünden İkiye Bölündü, <https://www.y.eniakit.com.tr/haber/ozbekistan-islami-hareketi-daes-yuzunden-ikiye-bolundu-185290.html>, (15.08.2019).

⁷² Türk, Fahri, “Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi: Köktendincilikten İlimli İslâm Anlayışına”, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt 9, Sayı 8, 2014. ss.165-193.

⁷³ Türk, Fahri, “Uluslararası Çatışmalar Bağlamında Tacikistan İç Savaşı (1992-1997)”, 21.Yüzyılda Krizler Dönüşen Uluslararası Sistemde Devletler, Der Yayınları, İstanbul, 2019, ss.370-392.

⁷⁴ Karabeyeser, Ayetullah, “Tacikistan İslami Uyanış Partisi Kapatıldı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tacikistan-islami-uyanis-partisi-kapatildi/389851>, (21.09.2019).

⁷⁵ Kıyağan, Aşkın, “BM: Afganistan'da Afyon Üretimi Rekor Düzeyde”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-afganistanda-afyon-uretimi-rekor-duzeyde/966213>, 2017, (16.08.2019).

⁷⁶ Erdoğan, Bülent, “Orta Asya'da Yasadışı Uyuşturucu Ticareti ve Kullanımı”, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Cilt 1, Sayı 1, 2006, ss.81-117.

şırınga ile kullanımının, Hepatit C ve HIV virüsü gibi salgın hastalıkları da tetiklediği kayıtlara geçen bilgiler arasındadır. Bunun yanı sıra bölgede uyuşturucu kullanımının suç oranlarında artışa neden olduğu bilinmektedir.⁷⁷

Orta Asya ülkeleri 1996 yılında Taşkent'te uyuşturucu ile mücadele edebilmek adına “Orta Asya'da Uyuşturucu Kontrolü Bölgesel İşbirliği Memorandumu” adlı bir belgeye imza koymuşlardır. Buradaki amaç uyuşturucu trafiğini kontrol altına alarak bölgedeki uyuşturucu kaçakçılığının önüne geçmek ve uyuşturucu kullanımını en aza indirebilmektir. Bu memorandum, 1998 yılında Rusya'nın, 2001 yılında ise Azerbaycan'ın katılımı ile genişlemiştir. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Orta Asya ülkelerinin uyuşturucu ile mücadele anlamında kendi aralarında iş birliği yapmaya çalıştıkları söylenebilir. Nitekim 2-3 Mayıs 2019 tarihleri arasında Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te “Uyuşturucu Kontrolü Bölgesel İşbirliği Memorandumuna Taraf Devletlerin 11. Toplantısı” düzenlenmiştir. Orta Asya ülkelerinin yanı sıra Azerbaycan ve Rusya'dan da uzman ve üst düzey yetkililerinin katıldıkları bu toplantıya Yuri Fedetov ve Şanghay İşbirliği Örgütü Genel Sekreteri Vladimir Narov da nezaret etmiştir. Özbekistan Dış İşleri Bakanı Abdulaziz Kamilov, Orta Asya'daki terörün finans kaynaklarından birinin hiç şüphesiz uyuşturucu kaçakçılığı olduğunu ve bölgedeki uyuşturucu sorunun Afganistan'da yetişen afyon üretiminden beslendiğini ifade etmiştir. Rusya Dış İşleri Bakanı Sergey Lavrov ise, terör ve uyuşturucu ile mücadelede en önemli hususun iş birliği olduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda Lavrov, Orta Asya Yasadışı Uyuşturucu Ticareti ile Mücadele Bölgesel Bilgi ve Koordinasyon Merkezi ile Şanghay İşbirliği Örgütü Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü arasındaki iş birliğinin geliştirilmesinin ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır.⁷⁸

Sonuç

Yukarıda çözümlendiği üzere bu çalışmada Orta Asya'daki önemli sorunlar güvenlik bağlamında ele alınmıştır. Bu minvalde Orta Asya güvenliğini tehdit eden sınır, etnik, su, enerji ve çevre sorunlarının yanı sıra radikal dini akımlar ve uyuşturucu kaçakçılığı ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Sovyetler Birliği döneminde hiçbir etnik ve coğrafi mülahaza dikkate alınmadan “böl-parçala-yönet” mantığıyla çizilen sınırlar günümüz Orta Asya topraklarında bir sorun hâline gelmiştir. Yaşanan bu sınır sorunlarının ise zaman zaman ülkeler arasında tansiyonu yükselttiği bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte Orta Asya ülkelerinin yaşanan sınır sorunlarına çözüm üretebilmek adına birçok anlaşmaya imza attıkları görülmektedir. Orta Asya topraklarında öne çıkan diğer güvenlik sorunlarından bir tanesi de hiç şüphesiz etnik sorunlardır. Sınır sorunlarından bağımsız bir şekilde değerlendirmenin oldukça zor olduğu etnik sorunlar ise bölgede özellikle Fergana Vadisi'nde yaşanmaktadır. Ne var ki geçmişten izler taşıyan bu etnik sorunlar kapsamında zaman zaman çatışmalar yaşanmış olsa da bu durum bazı Batılı uzmanların iddia ettikleri gibi birkaç münferit olayın dışında kanlı ve büyük çatışmalara neden olmamıştır.

Orta Asya bölgesindeki diğer önemli bir güvenlik sorunu ise hiç şüphesiz su sorunudur. Orta Asya'nın güney bölgelerinde zengin su kaynakları bulunmasına rağmen kuzey bölgelerinde su sıkıntısının çekilmesi ülkeler arasında suyun bir tehdit aracı olarak kullanılmasına neden olmuştur. Öyle ki bölgedeki suyun doğal gaz gibi önemli bir enerji kaynağı ile eşdeğer görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Orta Asya ülkelerindeki su

⁷⁷ Erol, “Orta Asya'da Güvenlik Sorunları” a.g.e., s.11.

⁷⁸TRT AVAZ, “Orta Asya'da Uyuşturucuyla Mücadele İşbirliği Toplantısı”, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/orta-asyada-uyusturucuyla-mucadelede-isbirligi-toplantisi/5ccc150801a30a1afcd605d>, 2019, (20.08.2019).

sorunu, suyun paylaşımından ileri gelmektedir. Nitekim Tacikistan ve Özbekistan ilişkilerinin gerilmesine yol açan Rogun projesinin Orta Asya’da olası su savaşlarının fitilini ateşleyebileceği iddia edilmiştir. Orta Asya ülkelerinin ekonomik yapılarının birbirini tamamlayıcı mahiyette olduğu göz önüne alındığında ülkelerin birbirlerine muhtaç oldukları ve karşılıklı bağımlılığın olduğu görülmektedir. Böyle bir durumda ise ülke çıkarları ön planda tutulacağı için ülkeler arasındaki tansiyonun yükselmesine izin verilmeyecektir. Velhâsıl Özbekistan uzun yıllardır karşı çıktığı Rogun projesine onay vermekle kalmamış, isabetli bir yaklaşımla projenin bir parçası olmak istediğini dile getirmiştir.

Orta Asya’nın zengin enerji kaynakları ve maden yataklarına sahip olması büyük güçlerin bu bölgeye nüfuz etmesine neden olmuştur. Bölgedeki enerji kaynaklarının üretiminden tüketimine kadar olan tüm aşamalarının sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi ciddi güvenlik önlemlerinin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun yanı sıra 2018 yılında özel statü verilen Hazar’ın sınır ve statü belirsizliğinin uzun yıllar devam ettiği bilinen bir gerçektir. Tüm bu faktörler göz önüne alındığında enerjinin Orta Asya topraklarında bir güvenlik sorunu hâline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ne var ki Orta Asya ülkelerinin su konusunda olduğu gibi enerji konusunda da ortak bir politikası bulunmamaktadır.

Sovyetler Birliği zamanında uygulanan tarım ve su politikalarının bir sonucu olarak Aral Gölü kurumuş ve çevre sorunları kırmızı alarm vermeye başlamıştır. Kum ve tuz tabakası ile kaplanan verimsiz araziler ve iklim değişikliği gibi sonuçlara yol açan bölgedeki çevre sorunlarını önleyebilmek adına Orta Asya ülkeleri kendi aralarında Aral Gölü’nü kurtarma adına çeşitli projelere imza atmıştır. ABD başta olmak üzere IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların da bölge ülkelerine bu konuda maddi ve manevi her türlü desteği sağladığı bilinmektedir.

Bölgedeki bir diğer güvenlik sorunu ise terörizm adı altında değerlendirilebilecek radikal dini akımlardır. Bu bağlamda bölgede Hizb-ut Tahrir, Özbekistan İslami Hareketi ve Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi’nin birer terör örgütü olarak ilân edildiği görülmektedir. 2015 yılında Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi Tacikistan hükûmeti tarafından terör örgütü listesine alınmış ve aynı yıl mahkeme kararı ile kapatılmıştır. Terörün yanı sıra uyuşturucu kaçakçılığı da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bölgedeki terör örgütlerinin uyuşturucu kaçakçılığından elde edilen gelirlerle beslendikleri bilinmektedir. Orta Asya ülkeleri arasında uyuşturucu kaçakçılığını önlemek adına son zamanlarda birçok ortak protokol imzalanmıştır. Yapılan bu iş birliği projeleri arttırıldığı takdirde bölgedeki terör ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadelede ilerleme kaydedilmesi içten bile değildir.

Her ne kadar Orta Asya’daki güvenlik sorunlarının başında sınır sorunları gelse de genel bir değerlendirme yapıldığında sorunların iç içe geçmiş olduğu ve bunları birbirinden bağımsız bir şekilde ele almanın mümkün olmadığı görülmüştür. Nitekim Orta Asya’daki sınır sorununa güzel bir örnek teşkil eden Hazar Denizi, 2018 Hazar Denizi Anlaşması’na kadar Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında sınır ve statü tartışmalarına neden olmuştur. Bir sınır sorunu olarak görülen Hazar, bölgedeki en zengin su kaynakları arasında yer almaktadır. Statü sorunundan kaynaklanan belirsizlikler su ve doğal kaynak kullanımını da uzun yıllar çözümsüz kılan bir sorun hâline getirmiştir. Bunun yanı sıra bölgedeki doğal gaz sevkiyatı için yapılması gündeme gelen Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı projesi ise beraberinde çevre kirliliği tartışmalarını da getirmiş ve dolayısıyla sınır, su ve enerji sorunu olarak gündeme gelen Hazar aynı zamanda bir çevre sorunu olarak da tartışılmaya başlamıştır.

Sonuç olarak sınır sorunları başta olmak üzere etnik, su, enerji ve çevre sorunlarının günümüz Orta Asya'sında hâlâ bölge ve ülke güvenliğini tehdit eden faktörler olması Orta Asya ülkeleri arasında tam anlamıyla bir uzlaşma olmadığını ve patlak veren bu sorunların kimi dönemlerde krizlere yol açtığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bölgede yaşanan sorunlara Orta Asya ülkelerinin kayıtsız kalmadığı ve ortak hareket etme yoluna gittikleri görülmektedir. Orta Asya topraklarında yaşanan bu sorunlar hiç şüphesiz bölgenin istikrarını ve demokrasisini de (etnik, sınır vs. sorunlarından dolayı yaşanan çatışmalar) olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda güvenlik sorunlarının hiç şüphesiz ülkelerin siyasi ve ekonomik yapılarını etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Orta Asya'daki tüm bu güvenlik sorunlarının çözülebilmesi ve bölgede sükûnetin sağlanabilmesi için ülkelerin birbirleriyle iş birliğini artırmaları ve demokratikleşmeleri gerekmektedir. Görüldüğü üzere bu çalışmada Orta Asya'da güvenlik sorunları genel hatlarıyla ele alınmıştır. Diğer yandan bu çalışmada dile getirilen güvenlik sorunlarının her birini başlı başına ayrı bir çalışma konusu olarak çözümlenmeye tabi tutmak son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ametbek, Dinmuhammed, “Tacikistan’da Rogun Hidroelektrik Santrali: Jeopolitik Rekabetten Ekonomik İşbirliğine”, <https://ankasam.org/tacikistandaki-rogun-hidroelektrik-santrali-jeopolitik-rekabetten-ekonomik-isebirligine/>, (18.09.2019).
- Arı, Tayyar, “Orta Asya’da Güvenlik Sorunu ve İşbirliği Girişimleri”, https://www.researchgate.net/publication/329190478_Orta_Asya'da_Guvenlik_Sorunlari_ve_Isebirligi_Girisimleri, (2.07.2019).
- Aslan, Yasin, *Üçüncü Roma’nın Jeopolitik Arzuları*, Avrasya ve Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1996, ss.11-113.
- Ateşoğlu Güney, Nurşin, “Küresel ve Bölgesel Güvenlik Sorunlarının Orta Asya Güvenliğine Etkileri”, *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, https://tasam.org/Files/Icerik/File/kuresel_ve_bolgesel_guvenlik_sorunlarinin_orta_asya_guvenligine_etkileri_22b02edc-5b2d-4316-92d0-6a63553cb5db.pdf, 2010, (15.08.2019).
- Azer, Özlem Arzu, “Çin’in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası”, *International Conference on Eurasian Economies 2012*, <https://www.avekon.org/papers/441.pdf>, (12.09.2019).
- Bedirhan, Yaşar, “Değişen Orta Asya ve Kafkaslarda Radikal Unsurların Yükselişi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/68526>, (18.08.2019).
- Bozdağ, Emre Güneşer, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde Su Yönetimi Sorunları”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2012.
- Budak, Türkan, “Söylemler ve Eylemler Bağlamında: Türkiye’nin Orta Asya Politikası”, *BİLGESAM Analiz/ Orta Asya*, İstanbul, 2015, <http://www.bilgesam.org/incele/2526-soylemler-ve-eylemler-baglaminda--turkiye-nin-orta-asya-politikasi/#.XXdu-CgzBIU>, (14.07.2019).
- Cunningham, John M., “Central Asia”, <https://www.britannica.com/place/Central-Asia>, (21.07.2019).
- Çalışkan, Burak, “Fergana Vadisi’nde Sınır Problemleri ve Eksklavlar”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fergana-vadisinde-sinir-problemleri-ve-eksklavlar/1432575>, (15.08.2019).
- Demirci, Levent, “Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana”, *Savunma Bilimleri Dergisi (The Journal of Defense Sciences)*, Cilt 11, Sayı 2, 2012, ss.33-69.
- Devlet, Nadir, “Asya’da Siyasi, Ekonomik ve Güvenlik Konularında Entegrasyon İçin Şartlar Oluşturdu mu?”, https://tasam.org/Files/Icerik/File/Nadir_Devlet.pdf_5b929618-d006-45a2-874e-2d437ab70396.pdf, (17.07.2019).
- Erdoğan, Bülent, “Orta Asya’da Yasadışı Uyuşturucu Ticareti ve Kullanımı”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, Cilt 1, Sayı 1, 2006, ss.81-117.
- Erol, Mehmet Seyfettin “Orta Asya’da Güvenlik Sorunları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, 2004, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mse_guvenlik/mse_guvenlik.htm, (18.07.2019).
- Erol, Mehmet Seyfettin, Mehmet Şahin, “Bağımsızlıklarının 20.Yılında Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 37, 2013, s.111-136, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1525702155_Mehmet%20Seyfettin%20Erol.pdf, (14.07.2019).
- Gaybullaev, Behzod, Su-Chin Chen, Dilmurod Gaybullaev, “Changes in Water Volume of The Aral Sea After 1960”, *Applied Water Science*, Volume 2, Issue 4, 2012, ss.285-291.

- Gokkus, Beraat, “Hazar Denizi’nin Statüsü 20 Yıllık Müzakereler Sonunda Belli Oldu”, <https://tr.euronews.com/2018/08/12/hazar-denizi-nin-statusu-20-yillik-muzakereler-sonunda-belli-oldu>, (24.10.2019).
- Gorvett, Zaria, “The Deadly Germ Warfare Island Abandoned by The Soviets”, <http://www.bbc.com/future/story/20170926-the-deadly-germ-warfare-island-abandoned-by-the-soviets>, 2017, (15.08.2019).
- Isakov, Abdrasul, “Kırgızistan-Tacikistan Sınır Sorunları”, <https://ankasam.org/kirgizistan-tacikistan-sinir-sorunlari/>, (20.09.2019).
- İyikan, Necati, “Aral Gölü Sorunu ve Bölgedeki Siyasi Gelişmelere Etkisi”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2013, ss. 52-74.
- Karakuzu, Taner "Hegemony And Energy Resources: Example Of Central Asia" Vuzf Review, Volume 2 (2), Number 1, 2017, pp.108-123.
- Karakuzu, Taner ve Limon İlker, "Hegemonic Powers' Energy Politics: Example of Central Asia Turkish Republics" I. International Symposium on Eurasia Energy Issues, İzmir Katip Çelebi University Faculty of Economics and Administrative Sciences, 28-30 May 2015, İzmir Katip Çelebi University Publisher, İzmir, 2016, p.69.
- Kalyoncu, Hüseyin ve Shatlyk Amanov, “Orta Asya Enerji Kaynakları ve Enerji Bağlamında ABD’nin Orta Asya Politikası”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010.
- Karabeyeser, Ayetullah, “Tacikistan İslami Uyanış Partisi Kapatıldı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tacikistan-islami-uyanis-partisi-kapatildi/389851>, (21.09.2019).
- Kısacık, Sina, “Hazar’ın Hukuki Statü Anlaşmasının Avrasya Bölgesine Olası Yansımaları”, <http://politikaakademisi.org/2018/08/16/hazarin-hukuki-statu-anlasmasin-in-avrasya-bolgesine-olasi-yansimalari/>, (09.10.2019).
- Kıyağan, Aşkın, “BM: Afganistan’da Afyon Üretimi Rekor Düzeyde”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-afganistanda-afyon-uretimi-rekor-duzeyde/966213>, 2017, (16.08.2019).
- Kobilov, Rüstem, “Kaybolan Göl Aral’ın Hikâyesi”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150225_gch_aral_denizi, 2015, (15.08.2019).
- Rombi, Serge, Enis Günaydın, “Kurumakta Olan Aral Gölü’nün Kurtarılması İçin 5 ortak Plan”, <https://tr.euronews.com/2018/08/31/kurumakta-olan-aral-golu-nun-kurtar-lmas-icin-5-ulkeden-ortak-plan>, (12.09.2019).
- Sapper, M., V.Weichsel, A.Huterer (Hrsg.), *Machtmosaik Zentralasien Traditionen, Restriktionen, Aspirationen*, Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn, 2007.
- Synnott, Mark, “Aral Gölü’nün Suçu Ne?”, http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/haziran_2015/aral-golunun-sucu-ne/2477, (12.09.2019).
- Türk, Fahri, “Dış Güçlerin Kafkasya ve Orta Asya’da Nüfuz Mücadeleleri Ders Notları”, 2019.
- Türk, Fahri, *Güneşin Ayaklarındaki Ülke Tacikistan*, Astana Yayınları, Ankara, 2017.
- Türk, Fahri, “Radical İslamic Parties and Movements in Uzbekistan 1990-1912”, in (ed). Jaroslaw J.Piatek, *Reality Of Politics Estimates-Comments-Forecasts*, Adam Marszarek, Torun, 2013.
- Türk, Fahri, Sabina Satymova, “Ekim Devrimi’nden Günümüze Orta Asya’da Rus Azınlığı ve Rusça”, in (ed.) Yunus Koç, Mikail Cengiz, *100.Yılında Sovyet İhtilâli ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2018.

Türk, Fahri, “Tacikistan İslâmi Yeniden Doğuş Partisi: Köktendincilikten İlimli İslâm Anlayışına,” *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt 9, Sayı 8, 2014, ss.165-193.

Türk, Fahri, “Uluslararası Çatışmalar Bağlamında Tacikistan İç Savaşı (1992-1997)”, *21.Yüzyılda Krizler Dönüşen Uluslararası Sistemde Devletler*, Der Yayınları, İstanbul, 2019, ss.370-392.

Yazar, Yusuf, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20.Yılı Vesilesiyle Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İncele Araştırma Dizisi, Ankara, 2011.

Yıldız, Dursun, “Aral Gölünde Ne Oldu? Göl Şimdi Ne Durumda?”, https://www.researchgate.net/publication/330910491_Aral_Golunde_Ne_Oldu_Gol_Simdi_Ne_Durumda, (12.09.2019).

Yılmaz, Doğanay, “Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetlerinde Güvenlik”, *Ulusal Strateji Araştırmaları Merkezi*, Sayı 13, 2018, <https://www.ulusam.com/orta-asya-ve-kafkasya-turk-cumhuriyetlerinde-guvenlik/>, (14.08.2019).

Yılmaz, Kubilay, “İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya Politikası” <https://www.ulusam.com/wp-content/uploads/2018/06/%C4%B0RAN-%C4%B0SLAM-CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0N%C4%B0N-ORTA-ASYA-POL%C4%B0T%C4%B0KASI.pdf>, (12.09.2019).

Kazakhstan Population 2019, World Population Review, <http://worldpopulationreview.com/countries/kazakhstan-population/>, (15.08.2019).

Kyrgyzstan Population 2019, World Population Review, <http://worldpopulationreview.com/countries/kyrgyzstan-population/>, (15.08.2019).

Orta Asya'nın En Büyük Sorunu Su, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/orta-asyanin-en-buyuk-sorunu-su-98160.html>, (23.09.2019).

Orta Asya'daki Sınır Sorunlarını Çözmek İçin Üç Ülke Bir Araya Geldi, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/orta-asya-daki-sinir-sorunlarini-cozmek-icin-uc-ulke-bir-araya-geldi/176387/>, (30.09.2019).

Orta Asya'da Sınırların Kesiştiği Noktalar Belirlendi, <http://www.kazakistan.kz/orta-asyada-sinirlarin-kesistigi-noktalar-belirlendi/>, (30.09.2019).

Özbekistan İslami Hareketi DAES Yüzünden İkiye Bölündü, <https://www.y.eniakit.com.tr/haber/ozbekistan-islami-hareketi-daes-yuzunden-ikiye-bolundu-185290.html>, (15.08.2019).

Özbekistan İslami Hareketi İşid'e Bağlılığını Açıkladı, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150807_isid_ozbekistan, (15.08.2019).

Uzbekistan Population 2019, World Population Review, <http://worldpopulationreview.com/countries/uzbekistan-population/>, (15.08.2019).

Tajikistan Population 2019, World Population Review, <http://worldpopulationreview.com/countries/tajikistan-population/>, (15.08.2019).

TRT AVAZ, “Orta Asya'da Uyuşturucuyla Mücadele İşbirliği Toplantısı”, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrazyadan/orta-asyada-uyusturucuyla-mucadelede-isbirligi-toplantisi/5ccc150801a30a1afc605d>, 2019, (20.08.2019).

Turkmenistan Population 2019, World Population Review, <http://worldpopulationreview.com/countries/turkmenistan-population/>, (15.08.2019).